příliš alkoholu. Takové počínání může mít pro hnutí **nedozírné škody**, nebylo-li by mu včas zabráněno.

Dovol mi uvést těchto několik jen zpovzdálí viděných, přesněji slyšených skutečností:

1. V předvečer voleb byl zmíněný pracovník na jednom z projevů v nestřízlivém stavu. Den dva poté přišel ke mně jeden z mých spolupracovníků (Josef Polášek, člen okresního vedení Praha Žižkov, oddaný pracovník strany) a s vyloženou bolestí, po značném váhání se mi svěřil se svojí starostí. Viděl onoho soudruha, jak namáhavě mluvil, sotva stál na nohou, a já jakož i několik nejbližších jsme nevěděli, máme mu tleskat, nebo ho event. držet, aby se neskácel. Nedovedeš si představit, jak to bylo trapné a jak mi při tom bylo, řekl mi zmíněný soudruh. Omluvil jsem to jistotou ve vítězství, které také následovalo. On však namítl, že už to slyšel nebo pozoroval dříve, a hypoteticky uzavřel: Nevím, zdali to nejde odjinud. Jak víš, doprovázívá ho Boh. Buriánek, možná, že ho do toho stavu přivádí on a že tak činí – ne ze své hlavy. – Nemohl jsem nehlásit to tehdy, protože i já slyšel již do té doby takové řeči a stížnosti.

2. Bylo oslavováno volební vítězství a když daný s. mluvil, pohlédla na mne moje manželka starostlivě a v našich myslích byla stejná myšlenka, ač jsme o tom do té chvíle **nikdy** nemluvili. Hltané slabiky svědčily o tom, nebo mírněji a možná spravedlivěji řečeno budily zdání, že mluvčí v rozhlase je v náladě. To se může stát každému smrtelníku, tím snázeji pak tomu, který je milován zástupy a má k nim vřelý, dobrácký poměr. Opakovalo se to však, když promlouval jedenkrát do mikrofonu … Náš neklid vzrostl. To bylo před půl rokem.

3. Před 14 dny mne navštívilo několik lidí ze … Byl to konkrétně M. Čepela a Jos. Pastyřík. Ten i onen naprosto nezávisle na sobě mi starostlivě sdělovali, že daný náš soudruh byl návštěvou v závodech a na veřejném projevu po něm nestřízlivý. Řekli to lidově. Mluvili o tom, jak to bylo komentováno, a vyslovovali shodně obavy, a to velmi vážné obavy, že tím zájmy lidu, pokroku, republiky, strany mohou a nutně musí utrpět, když by se stav tento nezlepšil nebo trval.

4. Poslední věc: Včera v den vítězství, ale o tom viz příloha. Mohu jen říci slova manželčina, která naslouchala: Jak je to možné? Vždyť nám tím kopou hrob! Představ si, kdo je tam všechno kolem, co si ti lidé, kteří to vidí a naslouchají, pomyslí. Jak to mohou zneužít! Takový slavnostní okamžik. Kolik milionů lidí tomu naslouchá! Sláva vstoupila do hlavy? Proč jen v takovém stavu k tomu přistupuje. – A věř mi, milý Rudo, div neplakala."

Antonín Kunerle 18. května 1947 ústředí KSČ: „V neděli dne 11. t. m. jsem poslouchal společně s několika soudruhy projev našeho soudruha Kl. Gottwalda. Mohu prohlásit, že nic trapnějšího jsem ještě nikdy neslyšel a větší ostudu naše strana od revoluce jistě ještě nezažila.

Projev poslouchalo současně s námi několik našich přátel a všichni prohlašovali, za což se stydím, že není možné, aby takto uboze mluvil předseda vlády a člověk tak proslavený. Vyskytly se i pochyby, zdali to vůbec byl předseda vlády, a šíří se pomluvy, že v případě, že to byl soudruh Gottwald, že byl naprosto opilý.

Sám na své svědomí říkám, že tento projev jest naprosto neomluvitelný, a ještě jednou podobnou věc a budeme se marně snažit agitovat pro získání nových členů do strany."

Zakladatelské období režimu

Státní převrat 1948, uskutečněný komunisty, znamenal nastolení jejich monopolní moci a pevné zaklínění do sovětského bloku. Vytvořili si podmínky pro výstavbu nového zřízení podle vlastních představ či šablon. Začalo zakladatelské období komunistického režimu. Prvním krokem bylo uplatnit totální nadvládu nad společností, ovládnout všechny nástroje jejího podřízení, tedy dokončit únor 48. Následovalo postupné naroubovávání nového společenského zřízení, jehož jednotlivé prvky a také jako celek odporovaly dosavadnímu historickému vývoji a zkušenostem společnosti. Důležitá, až klíčová role v projektování a uskutečňování přeměn, které symbolizují zakladatelské období, připadla K. Gottwaldovi. Vyplynula z jeho ústavní a stranické funkce a z jeho mocenské pozice. Jeví se jako symbolické, že jeho život a zakladatelské období skončily ve stejném roce – 1953.

Jeho představu o novém zřízení tvořil sovětský model. U Gottwalda představa existovala v obecné podobě a jako vzor, k němuž se bude země přibližovat. První poúnorové měsíce se jevily jako pokus hledat cestu k vzornému modelu, který by odpovídal domácím podmínkám. Ve skutečnosti však šlo pouze o řešení právě vzniklých problémů, které nastolovaly československé poměry nebo tlak vnějších událostí. Způsob, jakým byly problémy řešeny, určovaly sovětské zkušenosti, politická linie komunistického hnutí a myšlení a praktiky naučené v Kominterně. Tomu odpovídaly i konečné výsledky, naprosto odporovaly původním pokusům o přizpůsobení sovětského modelu československým podmínkám. Rozdíly se omezily na několik zcela formálních a bezvýznamných vnějších znaků. Pro Gottwaldovu politickou dráhu je charakteristické, že posledních pět let se vystupňovala jeho vlastnost, známá už z předválečné doby – snadný ústup od vlastních předsevzetí, názorů a ještě snadnější podřizování se „vyšší moci". Poslední rok jeho vládnutí začala invaze sovětských poradců do téměř všech oblastí československého života. A bylo příznačné, že ve svém téměř posledním veřejném projevu dosavadní heslo Sovětský svaz náš vzor povýšil na zákon – přibližování se sovětskému vzoru vyhlásil za zákon socialismu.

Vnucuje se otázka o příčinách této ústupové změny. Šlo vůbec o ústupovou změnu, nebo pouze o poněkud klikatější či naopak ráznější cestu ke konečnému cíli? Nejednalo se o přirozený důsledek logiky vnitřního vývoje režimu, kdy podřizování kroků vytčenému cíli patřilo k samozřejmostem oficiální politiky? Nepatřil mezi příčiny mimořádně silný vnější tlak, který vycházel jednak přímo z Moskvy a jednak z ideologie a politiky mezinárodního komunistického hnutí? Konečně, nebylo mezi příčinami Gottwaldova rozhodování o důležitých státních a stranických věcech jeho politické myš-

lení vycvičené v Kominterně, v sovětském prostředí, v komunistickém světě? Myšlení, které kořenilo v politice třída proti třídě, kdo nejde s námi, jde proti nám, poté ve Stalinově teorii o zostřování třídního boje na cestě k socialismu, největší nepřítel je ve vlastních řadách aj. Z těchto pohledů se vytvářel obraz o světě, posuzovaly domácí problémy. Všude bylo plno nepřátel, kteří se museli hledat, odhalovat i vyrábět. K. Gottwald buď si plně osvojil toto myšlení a podle toho s přesvědčením a neúprosně rozhodoval a jednal, nebo se bál vystoupit proti v případech, kdy o správnosti nebyl přesvědčen, a to už měl strach o sebe.

V únorových událostech K. Gottwald sliboval dodržování poslanecké imunity, za několik dní se už deset poslanců nacházelo ve vězení. Rovněž prezidenta i veřejnost ujišťoval, že represe nebudou a napraví se chyby, ke kterým došlo v politických čistkách. V polovině března 1948 hlásily oblastní úřadovny Státní bezpečnosti několik set občanů uvězněných za činy v době vládní krize a bezprostředně po ní.

Za tři čtvrtletí roku 1948 podala Státní bezpečnost v Čechách udání na občany, z nichž většina se nacházela ve vazbě: pro úklady o republiku 3 005 občanů (ve vazbě) a 2 414 udání, rušení obecného míru (216 ve vazbě, 389 udání), šíření nepravdivých zpráv (284 ve vazbě, 658 udání), urážka prezidenta republiky (17 ve vazbě, 153 udání).

Necelé tři poúnorové měsíce trvaly Gottwaldovy úvahy o stranickopolitickém uspořádání. Zpočátku zastával názor o vytvoření jedné „státní strany". Masový nábor do KSČ, provázený častým nátlakem, sledoval nejen příliv nových členů, ale zejména oslabení ostatních stran. Jejich torza, pouze skupiny funkcionářů, by se sloučila s KSČ. Tato představa se uskutečnila pouze u sociální demokracie, kterou komunisté a jejich „levice" zlikvidovali sloučením. Ostatní strany zůstaly jako fasáda režimu. Jejich existenci K. Gottwald zdůvodňoval mimo jiné obtížností ideového spojení a podmínil jejich trvání bezvýhradnou poslušností a mocenskou bezvýznamností. Také u něho zableskla myšlenka o připuštění opoziční strany, což odporovalo principu mocenského monopolu jeho strany. Význam opoziční strany spatřoval v tom, že by se v ní seskupily „reakční živly", vědělo by se o nich a dostali je snadněji pod kontrolu. Ale, postěžoval si, nikdo do opozice nechce. Jak to s opozicí skutečně myslel, ukazoval postoj k prezidentově nespokojenosti, že ve volebním zákoně není možnost opoziční kandidátky. Jako ústupek z Gottwaldova podnětu byla do návrhu zákona možnost dána. Ale zároveň komunistické vedení potvrdilo své dřívější usnesení a sdělilo jako příkaz krajům: „Neopustit ustavení opozičních kandidátních listin."

Z Gottwaldova projevu na schůzi ÚV KSČ 9. 6. 1948: „Nyní pokud se týká jiných stran... Myslím, že tyto strany a zejména pokud se týká českých socialistů, jsou v podstatě jiné strany, než byly před únorem. A ač to vyoperování reakce těchto stran bylo vcelku provedeno, že vliv reakčních živlů v těchto

stranách nesmírně zeslábl. Dnešní vedení nár. socialistů prohlásilo, že uznávají vedoucí roli KSČ, že uznávají, že zahraniční politika musí jít se Sovětským svazem a slovanskými státy, a ve vnitřní politice že musí jít s komunistickou stranou a přiznat její vedoucí úlohu. To jsou již podstatně jiní spojenci, než byli Zenklovci. Není tomu už tak, nebo alespoň ne v takové míře u lidovců. Ale také strana lidová prodělala velký převrat. Filozofuje se, co s těmi stranami dělat. Někteří soudruzi staví otázku slučovat se s těmito stranami. S lidovci je to vůbec problematické. A vůbec tato otázka není ještě včasná. Zatím tyto strany zde jsou. Jsou součástí Národní fronty, jsou zastoupeny ve vládě, v parlamentě, podřizují se našemu vedení a až dosud poslouchají. Myslím, aby soudruzi zanechali filozofování, mají či nemají být, ale soustředili se na to, aby do vedoucích orgánů zdola až nahoru se nedostali znovu staří reakčníci. Nedopustit, aby se do těchto stran vetřely staré reakční živly a aby tyto strany prováděly reakční politiku. Dnes je tento úkol snadnější, než byl do února. To byla jedna z negativních stránek tehdejší doby, kdy v důsledku postoje prezidenta republiky nebylo možné normálními prostředky vypáčit některé strany z vlády. Dnes tomu je a bude jinak. Kdyby měly tyto strany opoziční záchvaty, tak je postavíme mimo vládu a je to vyřízeno. Jsem toho názoru, že tyto strany mají své místo a my musíme dbát, aby se nestaly legální arénou pro reakční rozvratníky. To je možné a k tomu je zapotřebí bedlivosti dole a mocenských prostředků, které máme nahoře, pokud by jančily v opozici. Jinak jsou tyto strany potřeba."

Na posun v Gottwaldových názorech na stranickopolitické uspořádání měly vliv parlamentní volby v květnu 1948 a jejich výsledek. Původně předpokládal, že strany půjdou do voleb samostatně. Nepochyboval o nadpoloviční většině získaných hlasů a o radosti, kterou vyvolá u funkcionářů taková žeň. Jenže po únorovém převratu by úspěchem nebylo 51 %, ale nejméně 70–80 %, a takové vítězství jisté Gottwald neměl. Kromě toho by samostatná účast ve volbách přispěla k organizační a politické obnově nekomunistických stran. Zrodila se myšlenka společné, jednotné kandidátky Národní fronty. Nejdřív se o ní uvažovalo pouze pro Slovensko, kde komunističtí funkcionáři očekávali, že nezískají ani nadpoloviční většinu hlasů. Potom vedení KSČ přijalo Gottwaldův návrh na celostátní uplatnění jednotné kandidátky. Tímto rozhodnutím se integrovaly volby (parlamentní i do národních výborů) do mocenského systému, v němž se změnily ve fasádu režimu. Volební výsledky v celostátním měřítku a oficiálně sdělené komunistické funkcionáře uspokojily. Zahájily tradici 90% účasti a 90 % kladných hlasů. K. Gottwald patřil k těm komunistickým vedoucím, kteří věděli, jakými způsoby se výsledku dosáhlo, a přesto jej prezentoval jako důkaz souhlasu občanů s únorem a novým režimem a možná jej i za takový sám považoval.

K. Gottwald dostával zprávy jak o předvolební kampani, tak o průběhu voleb. Věděl o nátlaku a politické atmosféře, o vyhrocené propagační, zastrašovací kampani, která v některých místech vyvolávala pogromistické nálady.

O organizování společné volby (všichni voliči šli jednotně volit, v některých obcích i s kapelou). O veřejné volbě (bez použití plenty, byly i případy, že ve volební místnosti vůbec nebyly). O odebírání volebního práva těm, na které bylo podáno udání, nebo vyškrtávání z volebních seznamů těch, kteří se odmítli k volbě dostavit. Věděl o úpravě volebních výsledků. Hovořil o ní R. Slánský ve vedení KSČ 4. 6. 1948. Uváděl také případy pogromů, např. v Kladně doručovali volební kandidátky voličům: bílé lístky odevzdával muž v esesácké uniformě, kandidátku Národní fronty děvče v národním kroji; v Lounech snadno zjistili občany, kteří odevzdali bílý lístek a hned jim okna domku pomalovali hákovými kříži, dokonce v některých místech či na pracovištích byl vytvořen stav, že s těmi, o kterých věděli, že volili bílým lístkem, přestali mluvit. R. Slánský takové počínání pochvaloval („za vyvolání této psychózy lze naše soudruhy jen pochválit"). Ani Gottwald je nekritizoval a vyslovil se k úpravě volebních výsledků: „Prosím vás, abyste o úpravách vůbec nemluvili ani mezi sebou; zejména vedoucí soudruzi ať nepřipustí myšlenku nějaké možnosti úprav, ale ostře se proti tomu ohradí."

Obdobně probíhal Gottwaldův názorový posun v hospodářské politice. Ještě v únoru 1948 rolníky ujišťoval, že kolchozy u nás nebudou. Také nebyl přesvědčen o správnosti závěrů, které z první jugoslávské rezoluce (červen 1948) vyvozovali reprezentanti zemědělského sektoru ve vedení KSČ (J. Ďuriš, J. Smrkovský). Oni rezoluci pochopili jako signál či výzvu k urychlení kolektivizace zemědělství, tedy k zakládání zemědělských družstev – československé formě kolchozů. Někteří členové vedení s nimi souhlasili a hovořilo o nutné změně, obratu v zemědělské politice, dokonce i kritizovali její provádění (parcelaci půdy) před únorem 1948 (A. Zápotocký). Pasáž první jugoslávské rezoluce o kolektivizaci se dostala do diskuse Gottwalda se Stalinem v září 1948. Po návratu se Gottwald na něho odvolával a tvrdil, že Jugoslávci byli kritizováni nikoliv za pomalou kolektivizaci, ale naopak za rychlou, bez předchozí politické a ekonomické přípravy. Vystupoval proti okamžitému zahájení plošné kolektivizace, kterou předvídali zemědělští odborníci ve stranickém ústředí. Byl pro vytváření předpokladů a začít prováděním diferenciace rolnictva. Odmítal kritiku předúnorové zemědělské politiky a také hovořit o nutném obratu. Výhrady měl i k představám, že československá kolektivizace bude mít stejný průběh jako sovětská. V únoru 1949 přijal parlament komunistickým vedením schválený zákon o jednotném zemědělském družstvu – základní organizační jednotce kolektivizace. Po první informační kampani, která pohřbila iluze o plošné dobrovolné kolektivizaci, začalo první kolo združstevňování. Jeho cíl a průběh odporovaly původním Gottwaldovým názorům. Směřovalo k rychlé kolektivizaci, vynucované různými způsoby nátlaku a násilí, bez politických a ekonomických předpokladů. Uskutečňovala se podle sovětského vzoru, dokonce přejímala některé její formulace (Rok velkého přelomu) a zejména v tažení proti tzv. kulakům ji víc než napodobovala. K. Gottwald se v provádění této kolektivizace angažoval. Zůstává otázka: Proč opustil své původní názory či výhrady?

Podlehl tlaku Moskvy, které se postup kolektivizace v ČSR jevil pomalý vzhledem k úrovni zemědělství a ekonomiky vůbec? Působil tlak privilegovaného těžkého průmyslu, který naléhavě požadoval velký příliv pracovních sil, které měla kolektivizace uvolnit?

Gottwald v diskusi předsednictva ÚV KSČ 14. 10. 1948: „Je to problém [kolektivizace] velmi závažný a není divu, že to velké sousto nemůžeme sežvýkat. Myslím také, že najednou to nevyřešíme a že to budeme muset dělat po kouscích." A dále: „Ale jak s čím začít, jak do toho? Nevím to sám ještě přesně. Jedno je jasné. Začít teď s kolchozy by nebylo na místě… Říkal jsem Stalinovi výslovně, že o kolchozech nebudeme mluvit, že je budeme dělat. Likvidovat staré formy. On s tím souhlasil. Paniku ve straně je třeba likvidovat a uvědomit si, co rezoluce říká: je to varování, jako by socialismus už byl v Jugoslávii hotov. Naopak, zde chvat může jen škodit… Nutno říci naší straně, že naše zemědělská politika, kterou jsme do Února prováděli, byla správná… Třeba základní věc ujasnit, že žádný zlom v naší zemědělské politice není, že platí dále linie svazku dělníků s rolníky."

21. 3. 1949: Někteří zemědělští funkcionáři měli představy, že u nás, jako v Sovětském svazu, bude kulak ničit družstvo, vybíjet dobytek před vstupem apod. Proti takovému mechanickému přenášení zkušeností vystoupil Kl. Gottwald: „O tom strachu z následku, to u nás nemusí být. My nemusíme jít do naší zemědělské politiky s tou perspektivou, že nám budou vybíjet dobytek. To rozkulačení toho typu, nakolik bude nutné. To u nás nebude takovým problémem. To je něco jiného u nás než ty obrovské vzdálenosti v SSSR. U nás na vesnici všude máte dělníky. Oni si nedají líbit, aby si ten velkosedlák dělal něco po svém. Když to budeme správně organizovat, tak u nás rozkulačení takového druhu nebude nutné."

V moskevském exilu, zřejmě poučeni sovětskou praxí, se vedoucí komunisté shodovali, že nebudou likvidovat malé podnikatele-živnostníky nebo alespoň ne tak rychle. V osvobozené republice zařadila komunistická strana ochranu a podporu této skupiny do svého programu. K. Gottwald to nejednou vyhlásil jako závazný slib, dokonce ještě krátce po únoru 1948. Tento postoj odpovídal jím vymezenému postavení strany na čele národa a úkolu získat většinu v parlamentních volbách. Na podzim 1948 se postoj změnil a Gottwald patřil mezi zastánce sice diferencované, postupné, nicméně rychlé likvidace malých podnikatelů. Komunistické vedení k tomuto stanovisku dospělo v rámci již vyhlášené a uskutečňované linie omezování a zatlačování kapitalistických živlů v ekonomice. Podle tehdy už v politických kruzích vžité poučky, že malovýroba plodí kapitalismus každý den, hodinu, do této kategorie zařadili i živnostníky. Kromě politické linie působily na likvidaci, zejména na její tempo, ještě dvě události. Tehdejší zásobovací obtíže, které vyvolávaly nespokojenost na závodech a které podnítily velkou kampaň proti černému trhu, zejména proti maloobchodníkům. Za druhé – první veřejné projevy masové nespokojenosti i odporu k režimu (na všesokolském sletu

a při pohřbu E. Beneše). Z nich vedoucí komunisté vyvodili, že nespokojenci pocházejí ze středních vrstev a že je nutno omezit jejich ekonomickou základnu.

Rozjela se organizovaná kampaň „přechodu malovýroby a maloobchodu na vyšší stupně podnikání", tj. jejich převodu do národních, komunálních podniků, družstev. Kampaň, která se protáhla na delší dobu, provázely nejrůznější formy politického, ekonomického a sociálního nátlaku. Velmi účinným ekonomickým nátlakem byl dvojí trh, zavedený od 1. ledna 1949. Existoval volný trh za vysoké ceny a vázaný trh, na lístky, za několikrát nižší ceny. Na vázaném trhu mohli nakupovat občané zaměstnaní v pracovním poměru a jejich rodiny, penzisté, samostatně výdělečně činní byli odkázáni na trh volný. Toto opatření hrozivě dopadlo na malé živnostníky, otřáslo jejich sociálním postavením a ohrozilo jejich další existenci. Reagovali útěkem do zaměstnaneckého poměru. Výsledkem „přechodu na vyšší formy podnikání" byla likvidace dosud fungujícího systému, sítě služeb a neschopnost nově vytvořené sítě plně uspokojit potřeby obyvatel.

Ze závěru K. Gottwalda k diskusi předsednictva ÚV KSČ 4. 4. 1949 o řešení osudu živnostenského podnikání: „Neházejte všechny do jednoho pytle... vyřídit ty, na kterých jsme zainteresováni... vlastně ještě hledáme cestu... Pokud jde o obchodní živnosti, musíme držet tvrdě kurz na to, suchou cestou je zlikvidovat převzetím, výkupem umrtvováním, abychom měli v nejbližší době distribuční síť až ke konzumentovi v ruce. Pokud jde o řemesla, bude to postupnější. Pokud jde o poslužné živnosti, ty nám zatím nepřekážejí." Přijaté usnesení obsahovalo Gottwaldovo stanovisko.

Až do podzimu 1948 počítalo Gottwaldovo vedení s výměnou několika vedoucích funkcionářů, angažovaných v nekomunistických stranách, a s převýchovou pracovníků státního a hospodářského aparátu. Potom se rodila nová linie kádrové politiky, postavená na třídním principu. K. Gottwald ji oznámil na listopadovém ÚV KSČ 1948 a na IX. sjezdu své strany. Nastal příliv dělníků do státního a hospodářského aparátu, během krátké doby jich nastoupilo přes dvě stě tisíc. Podnětů této změny bylo několik, např. reakce na nedávné domácí projevy nespokojenosti a odporu vůči režimu, uplatnění teorie o zostřování třídního boje, není vyloučen vliv kritických poznámek Moskvy o přílišném liberalismu československých soudruhů (Gottwald se o nich dozvídal od čs. velvyslance a pravděpodobně poznámky zaslechl i při své zářijové návštěvě Sovětského svazu). Všechny podněty vedly k přesvědčení, že se starým státním a hospodářským aparátem nelze socialismus budovat, neboť v jeho řadách je mnoho nepřátel.

Ze zprávy velvyslance v Moskvě B. Laštovičky měsíc po nástupu do funkce. Zprávu ze 17. 7. 1948 obdržel Gottwald: „Politický vývoj u nás v únoru a po únoru zde byl přijat se sympatiemi a uznáním, zejména pro postup s. Gottwalda a našeho ústředního výboru. Prestiž naší strany v Sovětském svazu nesporně

vzrostla. To ovšem nesmí být zaměňováno s Československem vůbec. K mnoha zjevům našeho veřejného života zde je stanovisko opatrné a kritické. Narazil jsem na nedůvěru k sokolskému sletu, což se projevilo tím, že slet nebyl obezlán tak, jak se toho dožadovala naše vláda. Opatrný a kritický postoj byl potvrzen tím, co se v sletových dnech u nás odehrálo. Slyšel jsem od Semičastnova poukaz na to, jak americký a anglický tisk široce rozmazává různé příhody ze sokolských slavností. V rozhovoru se Zorinem jsem poznamenal, že nebylo možné od února do června provést radikální přestavbu Sokola, v čemž bránilo také určité politické podceňování různých náčelníků gymnastů a určité podceňování politických momentů sletu a určité nadcenění sportovní tělovýchovné stránky. Řekl jsem, že ve chvíli, kdy už začínalo být jasno, že hrozí určité politické nebezpečí, byl by musel býti slet odložen. Zorin s tím nesouhlasil a byl toho názoru, že měly býti podniknuty naopak radikální zásahy, které by byly zamezily nežádoucím politickým zjevům bez ohrožení gymnastické úrovně a organizace. Politicky jsou zjevy sletové u nás viděny jako produkt liberalismu, který u nás i po únoru ještě pokračuje a který může v budoucnosti způsobit značné škody. Tak např. jsem slyšel kritiku toho, že u nás má být povoleno odjet za hranice všem, kdož si toho přejí. Pokládá se za pochybené stanovisko připustit, aby k dosavadnímu počtu těch, kdož jsou za hranicemi, přibyli ještě další a aby se tak posílila váha zahraniční akce proti republice. Je třeba počítat také s tím, že takovým postupem bychom se přímo přičinili o to, abychom v budoucnosti měli co činiti s odborně školenými diverzanty, sabotážníky, atentátníky apod. I v tomto našem hledisku pustiti ven ty, které tam srdce táhne, je spatřován škodlivý liberalismus, jehož vymýcení je obecně vzato naším současným hlavním problémem politickým. Nejvýrazněji, ač velmi přátelsky a družně, mi to naznačil Zorin. Přikládám tomu velký význam vzhledem k tomu, jak jsem si již dosti značně uvědomil, že taková hlediska se nevyslovují nikdy jako individuální osobní názor."

Až v září 1951 přijal ÚV KSČ sovětský systém hospodářského řízení. Více jak dva roky se pokoušeli ekonomové nalézt vlastní způsob řízení a plánování. Nejdříve opustili před únorem 1948 připravovaný systém hospodářské demokracie a přešli na tzv. SPH (socialistické podnikové hospodaření). To spočívalo na uplatnění principů řízení československých podniků (Bata a Brněnská zbrojovka). Teprve poté Gottwaldovo vedení rozhodlo o převzetí sovětského modelu a prezident požádal o vyslání odborníků. Toto rozhodnutí vycházelo z přesvědčení, že příčinou neplnění hospodářských úkolů je špatná organizace, řízení a plánování ekonomiky. Sovětský model nápravu nepřinesl, stav hospodářství se nadále zhoršoval, příčina tkvěla v nesplnitelných úkolech hospodářského plánu.

Názorové změny se u Gottwalda neomezovaly na problémy vnitřní, zasahovaly i vztahy vnější. Několik měsíců po únoru 1948 nevěřil v možnost třetí války. Odmítal předpovědi střetu mezi Východem a Západem v nedaleké době. Po zářijové návštěvě Sovětského svazu už tak kategoricky konflikt nevylučoval a v následujících letech s ním počítal jako s reálnou možností.

Tato změna se promítla i ve vnitřní politice. K. Gottwald nejdříve nepřipisoval význam činnosti emigrace ani jejímu „strašení válkou", později exil řadil mezi válečné štváče, rychlou výstavbu armády zdůvodňoval nebezpečím války a domácí odpůrce či kritiky režimu zahrnoval mezi služebníky podněcovatelů války, což Bezpečnost, prokurátoři a soudci využívali při kvalifikaci trestných činů a výši rozsudků.

V letech 1945–1949 rozhodně vystupoval proti projevům antisemitismu v republice. Trval na potrestání podněcovatelů protižidovských útoků (v roce 1945 a 1946 na Slovensku), kritizoval funkcionáře vlastní strany, kteří se snažili o diskriminaci Židů (např. při restitucích majetku). Prosazoval pomoc Židům, kteří uprchli před pogromem v Polsku do Československa, také těm, kteří projevili zájem o odchod do americké okupační zóny v Německu, stejně i Židům, kteří už po únoru 1948 utíkali z Maďarska a Rumunska přes ČSR do Izraele. A bez Gottwalda by se nemohla uskutečnit československá politická a tak rozsáhlá pomoc vojenská rodícímu se izraelskému státu. V roce 1949 se jeho postoj začal měnit, až odsuzoval sionismus jako agenturu světového imperialismu, nepřátelský vztah měl k Izraeli a přinejmenším tolerantní k vlně antisemitismu po kritice R. Slánského a po procesu s ním.

Složitěji probíhal obrat v Gottwaldově vztahu k Vatikánu a katolické církvi. Od počátku jeho vládních funkcí u něho trvala tendence na omezování vlivu a postavení církve ve společnosti. Zároveň mu záleželo – s ohledem na mezinárodní postavení republiky – na obnově diplomatických vztahů s Vatikánem. (Např. pochvalně se vyslovil k jmenování biskupů ze řad politických vězňů nacistických táborů či účastníků odboje. Naopak nepříznivě posuzoval, že Vatikán neodvolal některé slovenské biskupy.) V jednání s církevními hodnostáři se snažil ukazovat vlídnou tvář vůči náboženství a církvi, snažil se nejdříve vyhnout ostrým a radikálním zákrokům proti duchovním, zejména hierarchii. Když ztroskotala snaha komunistické moci podrobit si církev, její hierarchii dohodou, na čemž se Gottwald různým způsobem podílel, přistoupila moc k sérii administrativně perzekučních opatření, k represím a politickému nátlaku. K. Gottwald je schvaloval, zdůvodňoval a jejich důsledky vyzvedával jako velký politický úspěch církevní politiky své strany. V jeho projevech na schůzích vedoucích orgánů KSČ vystoupil jeho skutečný, nadřazený, až urážející postoj nositele moci k církvi i náboženství. Vatikán považoval za nástroj světového imperialismu, církev za poslední dobře organizovanou nepřátelskou sílu proti komunismu a jeho režimu, hierarchii i nižší klérus za vykonavatele politiky Vatikánu.

Z Gottwaldova projevu na ÚV KSČ 9. června 1948: „… musí se mít uznání k protivníkovi [církvi]. Ono je to těžké, aby nás chválili, když ho vrtáte do kolena, a my jsme jim pořádně zavrtali. Víte, co to je, když církev ztrácí materiální bázi, své statky? To je poprvé v historii, kdy do takové situace přišla. Do situace, kdy je odkázána na naši dobrou vůli. Prostě, když to vezmeme vcelku, i když oni nám to prohlášení [kladné] ve volbách nedali a trvají na zákazu účasti kněží na politickém životě, myslím, že se nám podařilo katolickou církev jakž takž [udržet] v neutrálních mezích. A to dokonce i na Slovensku, kde jsou to kohouti bojovní. Není sporu o tom, že katolická církev má všechny předpoklady pro to, aby se stala v budoucnosti základnou reakce pod rouškou náboženství, náboženstvím maskované protistátní činnosti. O tom si nesmíme dělat žádné iluze. My musíme nyní, jak si to vyřídíme s prezidentem, znovu se s nimi posadit a říci pánům arcibiskupům: buďto pánové budete jednat jako občané Československé republiky se všemi důsledky, a nebo budete poslouchat Vatikán, cizí moc… Když budete poslouchat vládu, tak dostanete to a to. Když budete poslouchat Vatikán, tak nedostanete nic. Současně se budeme snažit, abychom uvnitř kleru diferencovali. Postavili nízký klerus proti církevním knížatům… A další perspektiva: Myslím, že bychom měli [vzít] kurz na to, odpoutat katolickou církev od Vatikánu. Dostat je tak daleko, aby se s Vatikánem rozešli a stali se národní církví… žádné nové spory rituální vést nechceme, ale pryč od Říma a směrem k národní církvi. To je ovšem úloha velmi těžká… je nutné církev neutralizovat a dostat ji do svých rukou tak, aby sloužila režimu…"

Gottwaldovo ujištění delegaci českobratrské církve evangelické 15. června 1948: „Pokud se týče mne, mohu vás ujistit, že – jak jsem to slíbil – budu dbáti ústavy, a to i v té části, kde se mluví o svobodě svědomí, o svobodě náboženského vyznání a prostě o demokracii vůbec."

Z Gottwaldova projevu k delegaci slovenské evangelické církve 28. 6. 1948: „Myslím, že s mojej strany netreba azda zvlášť podčiarkovať pochopenie nášho režimu a našej vlády k vašim snahám a potrebám. Od prvej chvíle oslobodenia našej republiky vedúci činitelia nieraz a s plným vedomím zodpovednosti vyhlásili, že stojíme na stanovisku slobody svedomia a vyznania, teda slobody náboženskej. Toto stanovisko, v praxi dôsledne uskutečňované, vtelili sme do novej ľudovo-demokratickej ústavy, ktorá zaručuje túto slobodu a slávnostne proklamuje zásadu náboženskej snášanlivosti a z nej vyplývajúcej rovnoprávnosti všetkých vyznaní a cirkví. Žiada se znovu poukázať na túto skutočnosť práve s hľadiska nášho režimu. Veľké a šľachetné socialistické ciele, ktoré sledujeme, vyžadujú pevnú jednotu všetkého ľudu, ktorá sa zakladá na spoločenstve národných a sociálnych záujmov. Snášanlivosť štátu vôči náboženským vyznaniam a naopak, ako aj snášanlivosť jednotlivých cirkví a vyznaní medzi sebou, je jedným z popredných predpokladov upevnenia národnej jednoty…"

A o rok později, 15. 7. 1949, při přijetí parlamentní delegace (vešlo ve známost papežovo rozhodnutí o exkomunikaci komunistů, zejména účastníků Katolické akce): „Co říkáte tomu, co provádí Vatikán? To je nejhlubší středověk! Exkomunikace všech komunistů na celém světě. To se netýká jen nás, ale všech. Aplikuje to především na nás. Máme být zkušebním kamenem (čte): Vatikán vydal včera večer nařízení – nevysílal to Vatikán, ale BBC – exkomunikující všechny komunisty. Nařízení schválil papež a nejvyšší zákonodárný sbor katolické církve. Prohlašuje se, že všichni římští katolíci, kteří hájí komunis-

mus, jsou automaticky exkomunikováni z církve, to znamená, že žádnému komunistovi nebude dovoleno, aby se oženil v římskokatolickém kostele. Nikdo z nich nebude pomazán před svou smrtí. Nebudeme se hádat ani o věrouku. Nechceme nic jiného, než aby každý občan, nechť má světový názor jakýkoliv, měl kladný poměr k republice a aby organizace věřících občanů, tj. církve, nesloužily za nástroj cílům, které jsou vlastně i jim cizí. Co jsme všechno prožili! Víme, že církev sloužila Habsburkům, potom republice, Hitlerovi a Tisovi. Nechci rozsuzovat, který režim byl morálnější, nebo zdali náš režim vůbec snese po stránce morální srovnání s těmito režimy. Provedli jsme druhou pozemkovou reformu. Arcibiskupu Beranovi, který tehdy ještě chodil ke mně, jsem řekl: To je marné, to je vyloučeno – církevní půdu nezachráníte. Pokud se týká farností, udělali jsme stejně určitou výjimku, že jsme to ponechali rolnickým komisím, aby mohly rozhodnout, má-li se jim jejich půda ponechat. Ale pokud jde o biskupské latifundie, nemůžete s tím počítat. Ale podívejte se: dejte nám svůj rozpočet. Teď již na základě stavu po pozemkové reformě. Řekněte nám: Tolik a tolik máme a tolik a tolik potřebujeme. Sedneme si k tomu, abychom vám umožnili, abyste mohli účinkovat jak po stránce osobní, tak i věcné.

Školy: Nač vám jsou školy? Říkáte, že teď cvičíte v nějakých školách nějaké hospodyňky. Co to má co dělat s náboženstvím? Nebo obchodní školy! Víme, jaký máte zájem. Vy máte zájem, abyste si mohli vychovávat svůj dorost. Již jsme byli tak daleko, že jsme s biskupem Trochtou vypočítali: ta a ta diecéze bude mít seminář apod. Na Slovensku to vypadalo tak, že jich tam bude více. Potom smlouval nějaký řád. I v tom se vyhovělo. Řekl jsem: Chápu, že chcete vychovávat svůj dorost. Ale hospodyňky nebo obchodnice? K čemu to je?

Tak již to všechno bylo. A najednou: Tu máš čerte kropáč! Beran jel do Vatikánu a konec. Potom tam jel biskup Matocha. Co chtějí? … Oni jsou k tomu náchylní. Sloužit pánům – to je jejich blaženost. Sloužit lidu – ačkoliv se ohánějí svým chudým původem – jim tak nesedí. Ale je to společenský zákon. Teď se stali mluvčím reakčních sil, které známým i neznámým směrem se u nich koncentrují. Oni si myslí: Máme tolik věřících za sebou. A ono je to zatím všechno jiné, jen ne věřící. Pravda, oni mají 80 % matrikových katolíků. To je většina. Ale oni nemají 80 % lidí, kteří by se postavili na jejich komando proti státu a dělali protistátní ilegální politiku.

Nemůže se to podceňovat. Jde tu přec o velký společenský převrat, který probíhá v celé střední Evropě. Když se podaří reakčním silám získat katolickou hierarchii pro boj proti pokroku – a do určité míry se to daří –, není to tak jednoduché. Nesmíte zapomínat, že v Sovětském svazu byla církev pravoslavná, která nebyla vázána na Vatikán. Byla to národní církev, která neměla s Vatikánem nic společného. A teď, když vezmete, jakou úlohu hraje Vatikán, který je nástrojem imperialistické politicky, především americké, když uvážíte, co to znamená, ten boj dvou světů, tak oni budou tuto kartu hrát, i když v důsledku daných poměrů by museli na jednom místě doplácet."

Následovaly měsíce a roky tvrdých úderů komunistické moci proti katolické církvi, internace a věznění jejích představitelů. K. Gottwald, který v polovině roku 1948 ujišťoval, že bude dodržovat ústavu i vůči církvím a náboženství, jak sliboval při volbě prezidentem, o těchto protiústavních krocích věděl, přinejmenším je schvaloval, pokud se neangažoval. Výsledkem proticírkevního tažení byla církev podřízená státní kontrole, rozbití její vnitřní struktury se znatelně omezenou možností pro plnění jejího společenského poslání. Konečný cíl proklamovaný Gottwaldem v červnu 1948 – národní církev – se uskutečnit nepodařilo.

Za Gottwaldovými názorovými proměnami, náhlými i pozvolnými, změněnými i dalšími stál jako důležitý faktor vztah k Sovětskému svazu. Přesněji k Moskvě, k sovětskému vedení a k jeho politickým záměrům. Možno říci, že K. Gottwald jako nejvyšší stranický a státní představitel komunistického režimu zavedl československou tradici bezvýhradné poslušnosti, podpory až služebníčkování sovětským záměrům a zájmům. Tento poměr se udržoval nepřetržitě (s několikaměsíční výjimkou v roce 1968) až do roku 1989. Gottwaldovi následovníci jej přizpůsobovali měnícím se podmínkám, politické situaci a vztahům v sovětském bloku.

Hlavními motivy Gottwaldova poměru bylo přesvědčení či nacvičená uvědomělá poslušnost komunisty, funkcionáře Kominterny, a strach. V obou případech příslušela důležitá role různým formám politického tlaku, který uplatňovala Moskva či různé sovětské instituce. Pro něho zůstal Sovětský svaz tím, čím byl pro komunistické strany před válkou a během ní – socialistická mocnost, základna světové revoluce a socialistické budoucnosti, centrum mezinárodního komunistického hnutí. Výsledky druhé války znásobily přesvědčení o významné roli Sovětského svazu a jeho vedení. Stal se první socialistickou velmocí, ve světě uznávanou a respektovanou, s významným vlivem v Evropě. Stal se vedoucí silou velmocenského bloku a také Informačního byra KS. Příslušnost do sovětského bloku nejen upevňovala vazby podřízenosti, až závislosti na Moskvě, ale také posilovala vědomí sounáležitosti a společných cílů a cest, které vyjadřuje sovětská politika. Gottwald považoval za samozřejmé a cítil povinnost jako komunistický vůdce přispívat k naplnění společných cílů, a to bez ohledu na národní zájmy.

Strach z Moskvy patřil k jeho blízkými často připomínanému rysu Gottwaldova politického charakteru. Uváděl se jako důvod jeho odmítání jezdit do Sovětského svazu, byl zde v září 1948 a potom až po čtyřleté přestávce v říjnu 1952 na sjezdu KSSS. Tehdy nejvyšší představitelé států bloku navštěvovali Moskvu obvykle každoročně, někteří i vícekrát. Gottwaldova neochota navštěvovat sovětské vedení se omlouvala zdravotním stavem, doporučením lékařů necestovat letadlem. Strach se vystupňoval po roztržce sovětského a jugoslávského vedení v červnu 1948 a při následně v praxi uplatňované zásadě o nepřátelích ve vlastních řadách a povinnosti je odhalovat. Výsledkem byly čistky ve straně a politické procesy s vedoucími komunisty. Jeví se jako paradox, že Gottwald, u kterého odhalování nepřátel ve straně posilovalo jeho strach, se v politických procesech s komunisty velice angažoval. Je téměř jisté, že tak nečinil z přesvědčení o jejich správnosti, o pravdivosti souzených zločinů, ale z obavy, aby také na něho nepadlo podezření.

Strach z Moskvy se projevoval u Gottwalda ve dvojí podobě. Jednak se obával, aby některá konkrétní opatření, zejména v hospodářství, nenarazila na kritiku Sovětů. Před tímto nebezpečím měl chránit systém sovětských poradců. Garantovali jistotu, že uplatňují sovětské zkušenosti, názory i zájmy. K. Gottwald stále víc dával na jejich názory, svá rozhodnutí vázal na jejich souhlas. Během výroby politických procesů s vedoucími komunisty ho poradce navštěvoval velmi často, s resortním ministrem i bez něho. V letech 1950 až 1952 vypracovala skupina sovětských odborníků spolu s československými řadu rozsáhlých usnesení strany a vlády k důležitým odvětvím hospodářství. Usnesení, o jejichž splnění Gottwald usiloval, se ukázala nereálná. Jejich uskutečňování přispělo ke krizovému stavu ekonomiky, který vedl k peněžní reformě v roce 1953, jejíž přípravy se poradci také účastnili. Původně se chystala pouze reforma trhu, přechod od dvojího trhu (volného a vázaného) k jednotnému a zrušení přídělového systému v zásobování. Sovětští experti doporučili peněžní reformu, která vedla k poklesu životní úrovně obyvatel. Příprava reformy začala za Gottwaldova života, provedla se necelé tři měsíce po jeho smrti.

Druhá podoba strachu byla pro Gottwalda závažnější. Obával se, že v Moskvě se netěší bezvýhradné důvěře. Členové sovětského vedení věděli o jeho slabosti, o jeho podléhání alkoholu, které oslabuje jeho vůli a omezuje schopnost plnit vůdcovskou roli. Zároveň pro ně byl poslušným vykonavatelem jejich rad, příkazů, přání, v tomto smyslu představoval určitou jistotu. U Gottwalda však pochyby o poměru Moskvy zůstávaly. V únoru 1948 i po něm mu vytýkali liberalismus, krátce na to vystoupil A. Kolman v Praze s kritikou praktické politiky KSČ. Potom ujišťoval, že Gottwald není Tito a Československo nebude Jugoslávie. Následující obviňování vedoucích komunistů v sovětském bloku vyvolávalo podezření, že se nic podobného neodehrává v Československu. Příprava procesu s tzv. protistátním centrem v Praze už u něho vyvolala představu o možnosti, že na vrcholu obžalovaných bude nakonec stát on. Odtud také pramenilo jeho pozorné čtení výslechových protokolů. Jeho strach vyvrcholil po odhalení odposlouchávacího zařízení v jeho bytě. Věřil, že je to práce sovětských bezpečnostních míst a chtěl o záležitosti jednat se Stalinem při své návštěvě Moskvy v říjnu 1952. Předpokládaný osobní rozhovor se neuskutečnil, Stalin pozval k jednání další československé a sovětské politiky.

I z jiného hlediska nebyly jeho pocit či úvaha o nedůvěře Moskvy zcela bezdůvodné. Sovětští diplomaté informovali své ministerstvo zahraničí o rozhovorech s československými vedoucími funkcionáři. Někteří poukazovali na chyby Gottwalda nebo na jeho „podivné“ názory. Tyto zprávy se dostávaly i členům sovětského vedení, některé i Stalinovi. Není jisto, zda Gottwald o těchto informacích věděl, s největší pravděpodobností neznal obsah zpráv, ale o tom, že dochází k návštěvám sovětského velvyslanectví zprávy dostával.

Z některých zpráv sovětským diplomatům:

15. 5. 1949 – zpráva o jednání pracovníka ÚV VKSb (Baranov) s K. Gottwaldem a R. Slánským o stížnosti M. Rákosiho Stalinovi (4. 5.) na československé

dodávky zbraní Jugoslávii, Stalin souhlasil se zadržením dodávek v Maďarsku (ve skutečnosti šlo o dodávky pro Izrael, Jugoslávií procházely na loď).

27. 10. 1949 – velvyslanec M. A. Silin sděloval ministru Molotovovi některé Gottwaldovy výroky, nesprávné.

17. 1. 1950 – Rákosiho dopis Stalinovi o tom, že K. Gottwald a R. Slánský nereagovali na jeho upozornění na nepřátelské spiknutí v KSČ; poukazoval na jejich liberalismus.

3. 6. 1950 – sovětský diplomat o rozhovoru s Františkem Zupkou, který se zmiňoval o vztazích ve vedení KSČ, K. Gottwald a R. Slánský jako by se báli popularity A. Zápotockého.

11. 9. 1950 – sovětský diplomat v ČSR (P. G. Krekotěň) psal do Moskvy o tzv. slovenských buržoazních nacionalistech, kteří vystupovali i proti K. Gottwaldovi.

30. 9. 1950 – v besedě s velvyslancem Silinem poukazoval J. Ďuriš na snadnou práci A. Čepičky, který dostává rady a podporu K. Gottwalda.

24. 4. 1951 – v rozhovoru se sovětským diplomatem (Krekotěň) J. Ďuriš informoval o sporu s K. Gottwaldem o jeho řízení vedoucích orgánů KSČ.

3. 9. 1951 – v rozhovoru se sovětským diplomatem (Krekotěň) kritizoval Ďuriš odvolání z funkce ministra zemědělství, poukazoval, že jde také o Gottwaldovy osobní motivy a odvolával se na chyby v zemědělské politice způsobené Gottwaldem.

24. 1. 1953 – rozhovor sovětského diplomata (Krekotěň) s A. Novotným, který si stěžoval na Gottwaldův úmysl převést ho ze stranického aparátu do vlády.

31. 1. 1953 – A. Novotný informoval sovětského diplomata o reorganizaci vlády a politického sekretariátu ÚV, provedené K. Gottwaldem.

K nejzávažnějším patřila zpráva prvých sovětských poradců v československé Státní bezpečnosti (M. T. Lichačov a I. Makarov) ministru V. S. Abakumovi a V. M. Molotovovi o situaci v čs. bezpečnosti a o reakci K. Gottwalda na závadné materiály o V. Clementisovi. Při prvním setkání jim Gottwald řekl, že si nemyslí, „že by angloamerická špionážní síť se v Československu rozrostla do rozměrů jako v Maďarsku a že českoslovenští ministři nemohou být zamícháni do špionáže“. Dále Gottwald velvyslance Silina ujišťoval: „Rajk u nás není, a kdo to tvrdí, mýlí se. Lidé, kteří mohli být československými Rajky, utekli za hranice, a z těch, kteří zůstali – nelze najít Rajka.“ J. Veselý (velitel StB) a K. Šváb (pracovník ÚV KSČ a ministerstva vnitra) ujišťovali, že K. Gottwald je odpůrcem veřejných soudních řízení a obecně „těžko dá souhlas k věznění osob, které osobně zná“. Autoři dopisu poukazovali na neutěšené poměry v čs. Bezpečnosti a doporučovali jako nutnost vyslat sovětské poradce. Narazili na neochotu K. Gottwalda a Slánského, ačkoliv uznávali nedostatky v této oblasti. Neochotu zdůvodňovali Lichačov a Makarov obavou Gottwalda, že poradci budou mnoho znát a informovat Moskvu. Opakovaně připomínali, že Gottwald nereagoval na předložené materiály o nepřátelích režimu ve státním aparátu (zvláště poukazovali na případ V. Clementise a argumentovali výpověďmi V. Hložkové).

Rychle rostoucí napětí mezi Východem a Západem, komunistické uvědomění a nacvičená poslušnost a postupující strach z Moskvy vedly k tomu, že Gottwaldova podřízenost Sovětskému svazu se stupňovala. Za celou dobu jeho poúnorového vládnutí se nenajde ani náznak odporu v jednáních se sovětskými činiteli nebo projevený nesouhlas, výhrady k jejich vzkazům. Takový poměr zastával nejen ke stanoviskům těch nejvyšších, ale i k vedoucím poradců i jiným vyšším sovětským funkcionářům. Ocitl se v pozici komunistického diktátora bez suverenity. Oba znaky této pozice se pro Gottwalda staly zcela samozřejmé a i jeho nejbližším okolím byly chápány jako přirozený jev tehdejšího politického života v sovětském bloku. První znak – diktátor – vyplynul z principů vnitrostranického uspořádání a života a u Gottwalda byl posilován mimořádnou autoritou, kterou ve straně a v jejím vedení měl. Diktátorské prvky v jeho jednání, v politické praxi, se množily, stále víc věcí rozhodoval sám, suverénně, vydával příkazy a jeho názory a stanoviska byly přijímány automaticky za správné. Sloužily jako argumenty, důkazy pravdy, měnily se v pokyny a příkazy. Členové nejvyššího vedení proti tomuto stavu nevystoupili. Buď jim vyhovoval a nepochybovali o jeho oprávněnosti, nebo s ním vnitřně nesouhlasili, ale neměli odvahu ani v náznaku odporovat. K. Gottwald byl už ve vedoucích i nižších funkcionářských kruzích opředen příliš vysokou zdí nedotknutelnosti.

Druhý znak pozice – bez suverenity – stavěl Gottwalda do role, která se podobala roli místodržícího či zmocněnce Moskvy pro Československo. Nacházel se skutečně v takovém postavení? A jestliže ano, bylo důsledkem příslušnosti k sovětskému bloku a poměrů v něm, nebo také jeho vlastního přičinění? Smířil se se svým postavením ve vztahu k Sovětskému svazu, neviděl, nebo dokonce si nepřipouštěl, vylučoval jiné možnosti? Příslušnost k sovětskému bloku určovala hranice závislosti a podřízenosti Moskvě, ale využíval Gottwald i omezený prostor k prosazování vlastních stanovisek a státních zájmů? Pokusil se o to? A pokusil se o rozšíření omezeného prostoru?

O vyčlenění ze sovětského bloku K. Gottwald nikdy neuvažoval, myšlenky tohoto druhu považoval za nepřípustné, vlastizrádné. Byl a zůstal prosazovatelem sovětských zájmů, velmocenské politiky Moskvy, i když ne vždy s jejími požadavky v ČSR souhlasil nebo si uvědomoval jejich nepříznivé důsledky. Avšak vždy postrádal odvahu vyslovit otevřeně nesouhlas, natož protestovat. Prosazoval a hledal způsob, jak přání Moskvy splnit, někdy projevil v této věci iniciativu i tvrdost při vymáhání realizace přání a požadavků Sovětů. Obdobně tomu bylo i s pozicí v sovětském bloku, v jeho institucích – Radě vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), Informačním byru KS, vůči sovětské centrále Bezpečnosti a vojenskému generálnímu štábu. Jejich usnesení a rozhodnutí českoslovenští zástupci přijímali a plnili, pokud je navrhovala nebo podporovala sovětská delegace. S ostatními delegacemi se dostávali občas do sporu, ale nakonec se vždy podřídili stanovisku sovětských činitelů, kteří ve sporech vystupovali jako arbitr. O činnost RVHP, ve kterou při vzniku kladlo československé vedení naději, brzy ztratilo zájem, o Informbyro nikdy velký zájem neprojevovalo (K. Gottwald o československých pracovnících v Informbyru hovořil jako o „hausšpionech").

M. Köhlerová, Gottwaldova sekretářka, v roce 1956 ve vyjádření o něm napsala: „Když jsem s ním byla v době Marshallova plánu v Moskvě, vypravoval mi po návštěvě u Stalina, že se ho ptal, jak se máme chovat k těm Rusům, kteří k nám tak mnoho jezdí, chodí do našich továren a tam nutí naše lidi, aby jim ukázali všechny tajnosti. Soudruh Gottwald měl radost z toho, že Stalin řekl, že je máme vyhazovat a nic jim nedávat. Co od nás potřebují, dostanou oficiálně. – Ale po rezoluci [Informbyra o Jugoslávii] se všechno obrátilo. Sovětský velvyslanec se často dostavoval k soudruhovi Gottwaldovi a ten byl pak velmi zamyšlen. Jednou v Lánech po návštěvě Silina si mne soudruh Gottwald zavolal. Byl velmi rozčilen, říkal, že se už nemůže zdržet, že Silin přichází tak neuctivě, že jeho řeč je jen: trebuju, trebuju – a odkud my to máme vzít! A nemohu nic říct, protože by hned z člověka udělali titovce – tam to přece také začlo s vyslancem! To velmi soudruha Gottwalda deprimovalo a velmi nerad vyslance přijímal."

O Gottwaldově rozmluvě se Stalinem o zabírání výrobních tajemství se zmiňoval N. Chruščov. Podle něho se věc odehrála v září 1948 (což je víc než pravděpodobné) a Chruščov ji uváděl jako jeden z podnětů ustavení RVHP. K. Gottwald si oprávněně stěžoval na „partyzánské způsoby" při vymáhání výrobního tajemství. Zároveň navrhl vytvořit instituci, která by předávání „legalizovala". RVHP přijala usnesení, kterým uložila povinnost členským zemím poskytovat patenty, vynálezy, výrobní postupy apod. bezplatně, pouze za úhradu nákladů spojených s pořizováním kopií. Československá delegace nejdříve návrh odmítla, protože ji bezplatné předávání velice poškozovalo, nakonec pod tlakem ostatních, zejména Sovětů, ustoupila. Mezi vedoucími komunisty kolovala o Gottwaldovi výstižná pověst: ve vztahu k sovětským požadavkům zatne ruku v pěst, ale má ji v kapse.

Politické záměry Moskvy, její rady, kritické výtky, přání, pokyny se ke Gottwaldovi dostávaly různými cestami. Ojediněle dopisy nejvyšších činitelů, hlavně prostřednictvím styků se sovětskými diplomaty, prostřednictvím zpráv československého velvyslanectví v Moskvě i v jiných státech sovětského bloku, zpráv různých oficiálních delegací, zpráv zástupců v RVHP a Informbyru, sovětských poradců, zpráv o požadavcích sovětského generálního štábu, zpráv ministerstev, zejména zahraničních věcí, zahraničního obchodu, plánování. Těmito cestami přicházely zprávy týkající se Československa, sovětské vedení neinformovalo spojenecké země o chystaných krocích zahraničněpolitických, natož vnitřních, nebo aby se s nimi předem radilo. Obvykle se o sovětských rozhodnutích dozvídali, až když se realizovala. Při omezených informacích z přímých zdrojů a ze získaných zpráv, jejichž důvěryhodnost postrádala jistotu, K. Gottwald se dovedl orientovat v postojích Moskvy. Dokonce nepotřeboval její přesné pokyny a předpověděl stanoviska sovětského vedení. Znal jeho způsob myšlení a měl jej zabudovaný „ve svém politickém mozku". Dlouholeté zkušenosti a komunistická ideologie vedly k tomu, že politické myšlení Gottwalda a sovětského vedení se ubíralo jednotným směrem. Této skutečnosti nevyužil jako výhody v poměru k Sovětskému svazu, ale prohlubovala jeho podřízenost Moskvě.

Vztah k Sovětskému svazu nebyl Gottwaldovou osobní záležitostí. Ani nebyl pouze obrazem československého poměru k SSSR. Měl v něm aktivní roli. Po roztržce s Jugoslávií a po sérii politických procesů s vedoucími komunisty, zejména pak výrazně po přesunu této vlny do Československa (1951) se K. Gottwald stal pro komunisty, zejména funkcionáře, vzorem, prosazovatelem a ochráncem správného československého poměru k SSSR. Sovětské skutečnosti pronikaly do všech koutů života společnosti, např. hesla Sovětský svaz náš vzor, Se Sovětským svazem na věčné časy, vyvěšování sovětských vlajek a obrazů státníků, šíření sovětské kultury, masivní propagace všeho sovětského, uplatňování sovětských praktik státního života a politického systému a řada dalších sovětských prvků. I tato zdánlivě formální dekorace československého poměru k Sovětskému svazu nezůstala bez účinku. Ovlivnila českou a slovenskou společnost, vedla k prohloubení její izolace od západního světa a jeho kultury. U mnohých vytvořila iluze o Sovětském svazu, u velké části obyvatel naopak odpor a nedůvěru k propagaci této velmoci. Mnozí si poměr nerovnoprávnosti a podřízenosti vůči SSSR ani neuvědomovali a ti, kteří jej znali, jej brali jako smutný fakt. K. Gottwald se angažoval v těch oblastech, ve kterých se přímo promítaly sovětské velmocenské zájmy. Prosazoval urychlenou přestavbu ekonomické struktury ČSR, aby vyhovovala potřebám a přáním Sovětského svazu a států jeho bloku. Vynucoval budování zbrojního průmyslu včetně uranového odvětví a rychlou výstavbu velké armády. Uzavření československé ekonomiky do sovětského bloku, o což Gottwald usiloval, mělo ještě druhou stránku – izolace od průmyslových zemí Západu prohlubovala ekonomickou závislost na sovětské ekonomice. Vědomí ekonomické závislosti vystupovalo jako důležitý faktor Gottwaldovy podřízenosti sovětským zájmům.

(Jeden z případů vlivu Gottwaldova poměru k Sovětskému svazu na vedoucí funkcionáře KSČ: A. Gregor, ministr zahraničního obchodu po odsouzení Slánského psal prezidentovi o podcenění Gottwaldových pochybností, vyjádřených „byť i někdy jen citoslovci“ o jeho „poctivém postoji k SSSR… v souvislosti s dodávkami do SSSR…“)

Na Hradě

Dne 14. června 1948 zvolilo Národní shromáždění jednomyslně a slavnostně K. Gottwalda prezidentem republiky. Před šesti dny tuto kandidaturu schválilo předsednictvo ÚV KSČ a den nato ústřední výbor. Zde návrh zdůvodňoval V. Kopecký a neodpustil si vítězoslavnou chválu, že strana získává třetí sloup moci do svých rukou, a stejně hrdě pronášel: „Pražský hrad – to je náš Kreml, odtud vychází moc nejvyšší.“ Za pět měsíců se mírnil, dodržoval proporce při srovnávání: „To je náš malý československý filiální Kreml.“

Celý obřad byl organizován tak, aby působil jako velkolepá událost. Na Hrad se hrnuly gratulace politiků a diplomatů, mezi nimi blahopřál E. Beneš (jemu Gottwald v poděkování psal: „Vaše pozdravy a blahopřání mne zvlášť

potěšily.“). Za diplomatický sbor blahopřál L. Steinhardt, zdůraznil jménem sboru přesvědčení, „že zodpovědnosti vysokého úřadu, který byl Vám svěřen, zhostíte se s benevolencí a ve spravedlnosti, ve snášenlivosti a s velkomyslností, v tradici svých vynikajících předchůdců a k prospěchu lidu Vaší země“. Blahopřání posílali zaměstnanci závodů, členové či funkcionáři organizací, v mnoha blahopřáních se vyskytovala chvála (chlouba), že na Hradě bude první dělnický prezident.

Do rámce oslav zapadlo i tradiční zvonění kostelních zvonů a uspořádání Te dea ve svatovítském chrámu, kterého se zúčastnil nový prezident. Už uspořádání Te dea mnohé, zejména katolíky, překvapilo, komunisty zase nemile udivila Gottwaldova účast. (J. Ďuriš a A. Novotný tento krok vytýkali po jeho smrti a domnívali se, že to vymyslel a zařídil A. Čepička, který odpovídal za církevní politiku.) Věc, která se odehrála už v době zostřujícího se vztahu státu a církve, měla dohru. Arcibiskup J. Beran dostával protesty pro Te deum na počest komunistického prezidenta. Arcibiskup vydal prohlášení, ze kterého vyplynulo, že každý má právo si objednat příslušný obřad a je povinností přání vyhovět. Arcibiskupovo prohlášení, čtené v kostelích, komunistické vedoucí včetně Gottwalda rozhněvalo a urazilo. Chápali je jako tvrzení, že komunisté si obřad objednali a církev by sama z vlastní vůle jej neuskutečnila. Přitom, podle sdělení A. Čepičky, na jeho dotaz či výzvu, jak se církev zachová po jejím odmítnutí vydat prohlášení ke květnovým parlamentním volbám a po sporech kolem J. Plojhara, k volbě prezidenta, arcibiskup hovořil o Te deu. Gottwaldova představa, že jeho účast ve svatovítském chrámu přispěje k uvolnění napětí mezi státem a církví, skončila právě opačným výsledkem.

Ačkoliv Gottwaldova kandidatura se jevila velice pravděpodobná, nebyla úplně bez problémů. Objevil se názor o zrušení prezidentské funkce, kterou by nahradil „kolektivní prezident“ jako v jiných státech sovětského bloku, jakási Státní rada. Takové řešení nedoporučovala Moskva, poukazovala na tradici tohoto úřadu v ČSR, kterou je nutno využít. Nesmělé otazníky zejména mezi stranickými funkcionáři vznikaly kolem navržené osoby. Mnozí se domnívali, že na Hradě bude známá osobnost, mocensky bezvýznamná figurka. Nejčastěji se vyskytovalo jméno Z. Nejedlého. Také v předsednictvu ÚV KSČ někteří členové (J. Ďuriš) v Gottwaldově přesunu na Hrad viděli jeho odstranění z aktivní politiky. Netajili se obavami z nepříznivých důsledků na řízení státu a činnost strany. Obavy zvětšovala nedůvěra v možnost nalézt plnohodnotnou náhradu. Gottwaldova sekretářka Ludmila (Milča) Köhlerová, která patřila k jeho nejbližším spolupracovníkům, později vzpomínala (říjen 1956): Z volby prezidentem „byla jsem nešťastná, zdálo se mi, že jde soudruh Gottwald do ústraní, že se ho Slánský takto zbavuje“. (Tento názor zřejmě byl ovlivněn tehdejším odsuzováním Slánského.) Gottwald později dostal zprávu o reakci ženy J. Ďuriše na volbu prezidentem: „Když byl zvolen prezidentem s. Gottwald, bylo jí to nepříjemné a nemohla se s tím vyrovnat. Nejdříve v kabinetě [Ďuriše] plakala, později se smála; za přítomnosti Ďurišové i jiných byly dělány ironické poznámky na soudružku Gottwaldovou.“

Kopeckého vítězoslavně ohlašovaná předpověď, že teď už máme všechny mocenské páky v rukou, se začala brzy uskutečňovat. Dokonce v podobě slibů ještě před volbou. Komunisté nemuseli brát ohled na prezidenta Beneše. V. Clementis sděloval sovětskému velvyslanci Silinovi, že po prezidentské volbě vyřeší problém občanů maďarské národnosti. Oznámil poskytnutí jim občanských práv, když se je nepodařilo odsunout nebo vyměnit za Slováky z Maďarska, ale neobdrží menšinová práva. Českoslovenští komunisté odpovídali na kritiku a tlak Budapešti, která požadovala odstranit diskriminaci Maďarů v ČSR. Gottwaldovo vedení se k tomuto oprávněnému kroku odhodlalo, prvotní reakce naznačovala, že vychází víc z vnějšího tlaku než z vlastního přesvědčení. (Na nutnost řešit tento problém upozorňovala zpráva příslušného referenta v aparátu ÚV KSSS kritikou, že vedení KSČ své předúnorové stanovisko v této věci nezměnilo.) K. Gottwald v předsednictvu ÚV KSČ nutné úpravy zdůvodňoval: Když jsme je nedostali ven, musíme jim něco dát. Občanskému zrovnoprávnění a pokusům o nápravu minulých opatření proti občanům maďarské národnosti předcházela nebo je provázela jednání mezi vedoucími funkcionáři obou států. Na setkáních komunistů se mnoho dřívějších sporných věcí vyřešilo, některé zůstávaly. Českoslovenští zástupci odmítali přijmout maďarský názor o revizi, až neuznávání mírové smlouvy s Maďarskem, zejména pokud šlo o reparace. Maďaři stavěli nad mírovou smlouvu spolupráci komunistických stran, princip „proletářského internacionalismu". Odvolávali se na postoj SSSR, který jim snížil reparace, Československo nakonec tento příklad následovalo.

Kromě organizovaných projevů souhlasu a nadšení „pracujících mas" z Gottwaldovy volby prezidentem vyskytovaly se i opačné jevy. Krátce po volbě se vynořily letáky proti Gottwaldovi, srovnávaly ho s jeho předchůdcem a dopadl špatně. Autoři letáků a nápisů, jakož i výroků na veřejnosti ho odsuzovali, vyjadřovali se urážlivě, zesměšňovali ho. Zvláště urážlivé posměšky směřovaly proti jeho ženě Martě Gottwaldové. Nejvyššího stupně a masového rozsahu dosáhly projevy nesouhlasu a odporu na všesokolském sletu. Nejenže většina přítomných cvičenců a účastníků manifestovala svoji věrnost a lásku prezidentu Benešovi, ale odhodlala se k veřejnému vyjádření svého poměru k jeho nástupci. Při pochodu před prezidentskou tribunou odvrátili hlavu od Gottwalda a mlčeli. Vedoucí komunisté tento čin označili za organizovanou akci a použili jí jako podnět k rozsáhlé politické čistce v Sokole a k represi vůči jeho funkcionářům.

K. Gottwald zavedl tradici nejen dělnického prezidenta, která vydržela dvacet let, ale také prezidenta stranického po celou existenci režimu. Obecně řečeno – úkolem prezidenta v politickém systému monopolní moci bylo uplatňovat vedoucí roli strany v nejvyšší státní funkci. U K. Gottwalda to nebyl problém, zastával nejvyšší stranický post a ten státní mnozí chápali, že dostal za odměnu a zásluhy. Pro většinu komunistů představovalo spojení nejvyšších funkcí symbolické vyjádření všemoci jejich strany, přirozený důsledek února 1948. Nejen u nich, ale i u něho zcela samozřejmě oba úřady jednoduše splynuly. Přesto však problém tu nastal. Zpočátku téměř nevýznamný, brzy však

jeho důležitost stoupala a po třech letech dostal už nepřiměřenou a účelově zveličenou závažnost s nečekanými politickými důsledky.

Od roku 1945 K. Gottwald zastával funkci předsedy strany, ale věnoval se nejvíce výkonu státních povinností. Vnitřní život strany řídil generální tajemník R. Slánský. K. Gottwald sice se zúčastňoval schůzí ústředních orgánů KSČ a určoval směr jejich politiky, ale jeho přímá vazba se stranou se uvolňovala. Po odchodu na Hrad se uvolnění rychle prohlubovalo. Ještě z větší části Slánský ovládal stranu, byl to jev přirozený a Gottwaldovi vyhovoval. Tento stav posilovalo, že Gottwald často nemohl z různých důvodů řídit schůze stranických orgánů, a tedy důsledně vykonávat funkci předsedy. Kromě toho si R. Slánský monopolizoval styk s Gottwaldem ve stranických záležitostech. Pracovníci stranického aparátu se ke Gottwaldovi nedostali nebo jen po svolení Slánského. On také odrazoval a do jisté míry s úspěchem řídil návštěvy státních funkcionářů u Gottwalda. Později se tento postup charakterizoval jako Slánského úmysl izolovat prezidenta. Ve skutečnosti šlo o opravdovou snahu zbytečně nezatěžovat nemocného Gottwalda, jak zdůvodňoval Slánský.

Mezi Gottwaldem a Slánským se po únoru 1948 vzájemná vazba, spolupráce upevnila a rozšířila. Vytvořila se nejvyšší mocenská dvojka, ovšem zvláštního druhu. V této bezproblémové souhře panovaly dva principy: vůdčí pozice Gottwalda, bezvýhradně uznávaná a respektovaná partnerem, a naopak Slánského pozice prosazovatele a uskutečňovatele názorů a pokynů Gottwaldových, od kterého si nechal potvrzovat svá stanoviska a opatření v důležitých záležitostech. Nešlo tedy o zcela rovnocenné partnerství, podíl na moci, Gottwaldova nadřazenost byla zřejmá, rovněž tak Slánského pozice „pravé ruky". Mezi nimi se sice objevily názorové rozdílnosti, nikdy však nepřerostly v konflikty závažnějšího rázu a vůbec nikdy ve spory mocenské.

Vazbu Gottwald – Slánský, svazek Hradu a strany, nezničil ani vstup A. Čepičky do Gottwaldovy rodiny. Změna nastala až na podzim 1951, když se jednalo o zbavení Slánského funkce generálního tajemníka. Mezi příčinami Slánského obvinění z nesprávného řízení strany a vytváření druhého mocenského centra se tehdy uvádělo, že Gottwald se málo staral o stranický život a činnost aparátu. K. Gottwald odpověděl zrušením funkce generálního tajemníka a sám převzal přímou odpovědnost a řízení strany. Zřídil na Hradě kancelář předsedy strany, obstarávala písemnosti týkající se předsedy, připravovala schůze stranického vedení. Kancelář měla postavení a charakter oddělení aparátu ÚV KSČ.

Vedoucím kanceláře byl Richard Hradec, v lednu 1963 o její práci vypověděl: „Soudruhovi Gottwaldovi šlo o to, aby se věci strany dělaly přímo u něho. Nic jiného než zajišťování schůzí tento aparát nedělal, až do té doby se to dělalo přímo na ÚV [KSČ]... Všechny zmíněné schůze [vedoucích orgánů] se konaly na Hradě... schůze orgánů se konaly pravidelně. Gottwald určoval jejich program a také jim předsedal. Za hlavní orgán považoval politický sekretariát, schůze předsednictva již nebyly tak pravidelné."

Zástupcem vedoucího kanceláře byl Miloslav Vecker, v únoru 1963 sdělil: „Oni teprve tam [v kanceláři] začali zavádět pořádek do administrativy pro orgány strany – psaní a zacházení s materiály, usneseními apod. – podle pokynů s. Gottwalda… V kanceláři připravovali jen materiály pro orgán nebo vyřizovali stranickou poštu s. Gottwalda. Ostatní spisy šly buď přes prezidentskou kancelář, nebo přímo přes s. Köhlerovou nebo přímo s. Gottwaldovi.“ Ani mimořádně sledovaný výběr pracovníků kanceláře nevyloučil stíny nedůvěry mezi nimi. M. Vecker popsal, že po Slánského zatčení mu pro Gottwalda předali dva komunisté z Bezpečnosti informaci o tom, že ministr L. Kopřiva je špion. „Vecker záznam předal s. Hradcovi pro s. Gottwalda, později pro určitou nedůvěru k Hradcovi to sdělil i s. Baramové [funkcionářka ÚV KSČ]. Ta to přes s. Novotného sdělila s. Gottwaldovi.“

Přechod na Hrad způsobil změnu v Gottwaldově politickém i osobním životě. Dosavadní péče o něho a jeho rodinu jako předsedy vlády se znatelně zvýšila. Zdaleka nešlo jen o prezidentský plat (činil ročně 3,3 mil. Kčs, tj. měsíčně 275 tisíc Kčs ve staré měně, přepočtu 1:5 se už nedožil), ale o celkové prostředí, široký okruh služebnictva, pracovní podmínky, ale také o výkon povinnosti plynoucí z funkce hlavy státu. Všichni, kteří dosud patřili do okruhu nejbližších spolupracovníků a nejen politických přátel, se shodovali v názoru o velké změně, která Gottwalda poznamenala během jeho pobytu na Hradě. Nelze ji připisovat pouze jeho příchodu do nejvyšší funkce, svoji roli sehrály i jiné události, např. jeho mocenské postavení šéfa strany, jeho autorita ve stranickém vedení, ale také poměry rodinné, jeho osobní vlastnosti, mimo jiné už v minulosti prokázaný postup v obtížných, konfliktních situacích.

Političtí i osobní přátelé, kteří se později v diskusích o nedávné minulosti vyslovovali ke Gottwaldově poúnorové činnosti, poukazovali na dvě skutečnosti. Za prvé – rychle propadal do izolace politické i osobní. Někteří tento jeho vývoj spojovali s odchodem na Hrad a ústupem od praktické politiky. Jiní připisovali vinu Slánského pokusu o jeho izolaci, ojediněle vytýkali M. Köhlerové odmítání návštěv u prezidenta ap. Skutečná příčina spočívala v K. Gottwaldovi, kterému nebránilo nic v tom, aby se do izolace nedostal. Vyhovoval mu takový stav? Nepociťoval potřebu se stýkat s dlouholetými spolubojovníky a přáteli? Vyhýbal se setkávání z obavy, aby na něho nepadlo podezření, když už sám nevěděl, komu může věřit? (Dostával hlášení Bezpečnosti o předních funkcionářích podezřelých z nepřátelské činnosti.) Vžil se do role prezidenta, která mu osobně dělala dobře, a měl v úmyslu zavést autoritu hlavy státu vůči svým stranickým „podřízeným“? (Köhlerová – „Ale s přechodem na Hrad jí také oznámil, že již přestane starý vztah a že již se nebude říkat Milčo a Klémo. Ovšem nedošlo k tomu… soudí, že ovzduší na Hradě bylo nešťastné.“) Přestaly Gottwaldovy schůzky osobní, rodinné s těmi, se kterými se stýkal od dvacátých let. Setkávali se oficiálně na schůzích stranických orgánů, které se konaly na Hradě, nebo při úředních návštěvách. Obtížně se uskutečňovaly úřední návštěvy ministrů. Tato omezení se nevztahovala na R. Slánského, po jeho odvolání z funkce Gottwald přesunul svou důvěru na A. Zápotockého.

M. Vecker (pracovník kanceláře předsedy strany, únor 1963): „S. Gottwald byl v té době uzavřen, izolován od života, personál ho neznal. On sám se s ním setkal za celou dobu práce u něho až do jeho smrti jen jednou. Izolace s. Gottwalda byla omlouvána jeho nemocí, nebezpečím nákazy apod. Myslím, že na izolaci Gottwalda má vinu s. Köhlerová. S. Gottwald měl kolem sebe všelijaké lidi – kupříkladu Čepičkou doporučený velitel stráže – starý zupák Kloss. S. Gottwald nerad měnil lidi, i když to bylo potřeba.“

Za druhé – výjimečné postavení mezi „Gottwaldovými muži“ získal A. Čepička. Hlavní příčina tohoto faktu spočívala v jeho příslušnosti do rodiny po jeho svatbě s prezidentovou dcerou. Čepičkovi se naskytla možnost denního styku s Gottwaldem v rodinném kruhu, projednávat s ním záležitosti nejen svého resortu, ale i jiné, celostátní povahy. K. Gottwald privilegované postavení Čepičky posvětil jmenováním mimořádně mocným ministrem národní obrany v dubnu 1950 a o rok později ho navrhl za člena nejužšího vedení KSČ, politického sekretariátu ÚV. Tři roky po Gottwaldově smrti a po Čepičkově politickém pádu se u členů politického byra ÚV probudila odvaha a rozhořčeně obviňovali Gottwaldova zetě z odpovědnosti za tchánovo počínání. Čepičkův vliv nelze přehlédnout nebo jeho váhu snižovat, ale rozhodnutí činil Gottwald sám na základě informací, které měl nejen od Čepičky, nebo si je mohl a měl opatřit. Kromě toho existovaly silnější tlaky, kterým byl Gottwald vystaven, než ty, které si mohl dovolit nebo dovolil Čepička.

Ze svědectví V. Širokého, červenec 1968: „Osobne som toho názoru, že popri vonkajších vplyvoch (Informbyro, sovietsky model atď.) dve okolnosti mali veľmi negatívny vplyv na vývin vecí u nás i na vývoj samého súdruha Gottwalda: za prvé, že z funkcie predsedu vlády prešiel do funkcie prezidenta republiky; za druhé, že súdruh Čepička sa priženil do rodiny a stal sa takmer výlučným informátorom a radcom s. Gottwalda.

Prezidentská funkcia u nás mala svoju tradíciu. Prezident zriedkakedy sa objavil vo verejnosti, zvyčajne pri celonárodných alebo celoštátnych príležitostiach. Politiku štátu a strán ovplyvňovali osobnými stykmi a osobným vplyvom. Súdruh Gottwald bol však predsedom strany, ktorá po februári musela riešiť vážne vnútropolitické problémy. Ako prezident republiky bol zaneprázdnený formálnymi povinnosťami, prijímaním vyslancov a veľvyslancov, zahraničných návštev atď. Dostáva sa mu málo času na styk so stranou, s funkcionármi strany a predstaviteľmi Národného frontu. V dôsledku ostrých foriem odporu nepriateľských síl dochádza k nadmerným bezpečnostným opatreniam na Hrade a napokon aj zhoršujúci sa jeho zdravotný stav vedie k tomu, že s. Slánsky priamo doporučil členom predsedníctva strany a ministrom, aby s. Gottwalda „zbytočne“ neobťažovali. Styky s. Gottwalda boli v podstate obmedzené na ministra národnej bezpečnosti, ministra národnej obrany, s. Slánskeho a občas

na s. Zápotockého. Moje styky so s. Gottwaldom v tom čase boli obmedzené na zahraničnopolitické otázky. Osobne schvaľoval zahraničnopolitické dokumenty. Na počiatku svojej prezidentskej funkcie častejšie pozýval členov predsedníctva, ministrov a iných funkcionárov na priateľské posedenia, filmové prestavenia. Bola to užitočná forma pre osobné kontakty, na neformálnu výmenu názorov, ale aj zábavy. Skoro však aj táto forma osobného neformálneho kontaktu ‚odumrela'.

Súdruh Čepička nesporne preukázal svoje organizačné schopnosti už vo februárových dňoch. Stal sa tajomníkom Ústredného akčného výboru Národného frontu, viedol Cirkevný úrad, bol ministrom spravodlivosti atď. Po relatívne krátkej známosti sa oženil s Martou Gottwaldovou a tak sa stal príslušníkom prezidentskej rodiny. Každodenný styk so s. Gottwaldom postupne z neho vytváral jediného jeho informátora o všetkých veciach, spolu sa radili o všetkom, takže s. Čepička vykonával jednostranný vplyv na s. Gottwalda, a to v čase najvážnejšom pre formovanie novej spoločnosti, pre jej tvár, povahu a osudy. Základním povahovým rysom s. Čepičku bol radikalizmus, tvrdosť, panovačnosť a neznášanlivosť a k tomu ctižiadosť. Čoskoro dosiahol, že si získal plnú a neobmedzenú dôveru s. Gottwalda. Dostáva prednosť aj pred súdruhom Zápotockým."

R. Hradec (vedoucí kanceláře předsedy strany, leden 1963): „Soudruh Gottwald značně dal na Čepičku. Čepičkovou výhodou byl příbuzenský vztah. Měl s Gottwaldem styk jako nikdo jiný. Byl u něho stále v rodině. Hrál úlohu zloducha. Vzpomíná si, že Rais [ministr spravedlnosti] předložil návrh trestního zákona či cosi podobného a Čepička žádal, aby bylo zapsáno, aby důstojník armády mohl být zatčen jenom se souhlasem ministra obrany [tehdy A. Čepička]. Rais i jiní soudruzi byli rozhodně proti. Soudruh Gottwald rozhodl na předloze nic neměnit. Druhého dne Čepička vynadal Hradcovi, že to tak dal do zápisu a vymohl na Gottwaldovi změnu, že to tak usnesl orgán."

Názor o privilegovaném postavení Čepičky a jeho využívání rodinného vztahu ke Gottwaldovi se rozšířil v šedesátých letech a byl přijímán ve straně i veřejnosti jako nezpochybnitelná skutečnost. V roce 1968 se Čepička pokusil tvrzení všech vedoucích komunistů vyvrátit.

Ve svém stanovisku uváděl: „Vždy jsem viděl v soudruhu Gottwaldovi svého velkého učitele, který mně ve výkonu funkcí i pomáhal a současně uplatňoval vůči mně vysokou náročnost. Rád bych v této souvislosti uvedl, že soudruh Gottwald dbal na to, aby naše vztahy byly principiálně soudružské a nikdy nepřipustil, aby byly nějak ovlivňovány vztahem příbuzenským. I když vždy můj vztah k němu byl určován poměrem žáka k učiteli, neznamenalo to, že nedocházelo ke střetnutí v odlišných názorech. Vždy však šlo jen o věc a s. Gottwald vždy uznal argument a fakta (jen namátkou vzpomínám svůj odlišný názor v otázce rozšiřování hutí na Ostravsku, hodnocení situace těžby v ostravských dolech, samostatnou kandidátku po Únoru 1948 a řadu jiných). K výměně názorů mezi námi docházelo nejen v soukromých rozhovorech, ale také

v orgánech strany, aniž by s. Gottwald mně to měl za zlé. Znal mou povahu, kdy v zájmu věci jsem hájil své stanovisko až do doby, než padlo rozhodnutí, jemuž jsem se vždy disciplinovaně podřídil a jež jsem s maximální energií uskutečňoval. V zásadě stejný vztah jsem měl ke všem členům vedení, v nichž jsem viděl zasloužilé a zkušené politické funkcionáře, od nichž je možno vždy se něčemu naučit."

V době jeho nejvyšších funkcí se vystupňovala a rozšířila do hrůzných rozměrů Gottwaldova vlastnost – jeho vztah k politickým protivníkům, odpůrcům a také k jeho spolupracovníkům, přátelům, věrným, plně oddaným služebníkům a obdivovatelům. Byl to vztah krutosti, bezohlednosti, nemilosrdný k politickým nepřátelům i přátelům, skutečným i vykonstruovaným. K charakteristickým znakům jeho pětiletého panování, kterými se natrvalo zapsal do československých dějin, patřila masová nezákonnost, represe a politické vraždy. Byla to éra největšího počtu nezákonných procesů a politických vražd, jejichž výkon on podepisoval. Byla to éra nejkrutějších druhů represe, která přinášela utrpení tisícům rodin a dalších obětí. Nelze vyjmenovat všechny, připomeňme jen některá jména osob nebo procesů, ve kterých bylo několik vykonaných trestů smrti – H. Píka, M. Horáková a spol., Slánský a spol, Žingor a spol., Světlana, Bílá legie, Květen (vojáci), Babice aj.

Kde jsou příčiny Gottwaldovy nelidskosti? Proč vyprchala lidskost z jeho politického počínání? Uplatnila se u prvního z nejmocnějších praxe získaná v Kominterně: nepřítele je nutno vyhledat, případně vyrobit, odhalit, potrestat, zničit? Věřil, že se buduje nový režim a krutost je nezbytná pro jeho upevnění? Jednal pod tlakem politickým vnějším i vnitřním? Měl obavy z obvinění ze slabosti, liberalismu? Zdůvodňoval veřejnosti a hlavně sobě krutosti zkušenostmi sovětskými i zemí jeho bloku? A byl přesvědčen o nezbytnosti přechodného období – diktatury proletariátu – hrůzných činů pro uskutečnění socialistických ideálů? Nepřispěla k jeho nelidskosti vlastní nemoc?

Několik svědectví o Gottwaldově vztahu k těm, kteří mu byli nejblíže a zcela oddáni:

M. Köhlerová (leden 1963): „Soudruh Gottwald byl v povaze prudký a pouštěl někdy strach. Říkal: Holky, já vás roztrhám v zubech. Ale kdo ho znal, věděl, že byl nejpřístupnější, právě když pouštěl strach." Gottwaldův vztah k lidem charakterizuje tak, že „Gottwald nebyl jemnocitný, že byl především politik. Když se při případu Veselé [zatčená interbrigadistka] objevilo v protokole jméno Köhlerové, řekl jí: Objeví-li se u tebe nějaká nepřípustnost, tak si pamatuj – zašlápnout, překročit a jít dál. Na vztah k lidem si nepotrpěl.

O Frejkovi se mnou mluvil soudruh Gottwald, že ho chtějí také vzít, že je mu to nepříjemné. Ale co mohu dělat?, řekl. Byli jsme nešťastní, zdálo se nám, že zrada nebere konce." (Říjen 1956, L. Frejka byl vedoucí národohospodářského útvaru prezidentské kanceláře, plně oddán Gottwaldovi.)

R. Hradec (leden 1963): „Jednou po schůzi [předsednictva ÚV KSČ] Gottwald řekl V. Kopeckému: Ten Frejka už tu nemůže být, vem si ho někam.

A druhý den byl Frejka zatčen. S Kopeckým se jednalo, aby Frejka přešel do zahraničního vysílání rozhlasu."

Leopold Hofman, dlouholetý komunistický funkcionář, příslušník internacionální brigády ve Španělsku, byl velitelem osobní ochrany K. Gottwalda. Jejich vztahy byly mimořádně přátelské. V rámci tažení proti interbrigadistům byl z funkce odvolán, formálně povýšen (vykopnut nahoru), aby ho neuvěznili jako velitele ochranky prezidenta, což by nemělo dobrý ohlas. L. Hofman o svém odchodu z Hradu v listopadu 1962 komisi ÚV KSČ řekl: „Počátkem r. 1951 došlo k zatčení řady interbrigadistů. S. Gottwald si zavolal Hofmana a řekl mu, že bude muset od něho odejít a přitom plakal. S. Hofman říká, že prakticky byl tehdy členem rodiny. Když Marta jela na Moravu, vždy se nastěhoval na Hrad a bydlel se s. Gottwaldem po všechny dny, co byla mimo domov. Proto vztah s. Gottwalda k Hofmanovi a naopak byl velmi blízký. Tehdy soudruh Gottwald mu říkal: Chlapče, nejdeš nikam na frontu, budeš dělat velitele Veřejné bezpečnosti, my tě uděláme generálem. Marta Gottwaldová dělala skandál, co prý si to dovolují, že chtějí Poldu odvolat. Ale za dva dny, když se přišel rozloučit, chovali se k němu již chladně. Podobně se k němu stavěli i Slánský, Köhler, Čepička, Kopřiva atd. Milča, jak jsem zpozoroval, byla o mém odvolání informována."

(M. Köhlerová, říjen 1956: „Další zatýkání… nakonec i Hofman, kterého jsme s Gottwaldovými oplakali.")

O dalších prožitcích spojených s odchodem z Hradu a ve své nové vysoké funkci velitele Veřejné bezpečnosti (VB) před zatčením L. Hofman řekl komisi ÚV KSČ: „Mé odvolání z funkce na Hradě na mne velmi silně zapůsobilo. Přesto, že jsem zdaleka netušil pravý důvod mého odvolání a ani to, že jsem měl jíti na vyšší velitelské místo a že se mi soudruzi snažili ulehčit to tím, že zdůvodňovali důležitost funkce velitele Veřejné bezpečnosti, měl jsem pocit, že se zde něco děje, nedovedl jsem si nic vysvětlit a měl jsem pocity křivdy. Velmi těžko jsem odcházel od s. prezidenta a těžko o tom psát.

Po bleskovém předání funkce na Hradě a přebrání funkce velitele VB jsem odešel domů, poněvadž jsem byl ve stavu, ve kterém se nedalo nic dělat. Když jsem přišel domů a řekl jsem své ženě, že nejsem víc u Gottwaldů, dala se do pláče – tak prošla sobota i neděle. V sobotu ten samý den, kdy jsem odešel z Hradu, telefonoval Josef Pavel, že přijel ze školy na neděli a ptal se, jak se nám daří. Večer přišel asi kolem osmé hodiny – říkal jsem mu o svém přemístění a on je schvaloval a říkal mi, že je to správné, že přece nemůžu zůstat na Hradě až do smrti, že na Hradě je to funkce velmi čestná a zodpovědná, ale že je třeba znát problematiku v celé Bezpečnosti a nebýt stále izolován. … sledování a hlídání domu a úřadu bylo na denním pořádku. Mně samotnému to nijak nevadilo a několikrát jsem dal sledujícím orgánům najevo, že o nich vím, že to dělají špatně. Ale když mi každý den brečela doma žena a děti, domovník měl nemístné poznámky, tak mě to naštvalo a při jedné jízdě jsem dva zadržel a předvedl na velitelství do své kanceláře. Zjistil jsem jejich jména a čísla legitimací. Toto jsem sdělil s. ministrovi a ten nařídil, abych je pustil. Sledování pokračovalo dále. S. ministr mě ujišťoval, že o ničem neví a že jde jistě o nějaký

omyl. Bylo jasné, že o omyl nešlo, neboť v době zasedání ÚV jsem spal na velitelství, poněvadž byla pohotovost, a StB velmi průzračným způsobem zjišťovala telefonicky, jestli jsem doma nebo na velitelství. To, že jsem sledován a to, že jsem zadržel příslušníky při sledování, jsem rovněž sdělil poradci, aby prostě věděl, na čem je, když se mnou spolupracuje. Ten mně řekl, že kdyby se to stalo jemu, tak že jim vybije zuby již proto, že to dělají tak špatně, a to, že to špatně dělali, je jen slabý výraz. Věděl o tom celý úřad, příslušníci se dívali okny, když jsem odjížděl, a uzavírali sázky, zdali ujedu nebo ne. StB, která celý den hlídkovala před budovou, a doma čtyřletý syn se chlubil, že maminka, když chodí do mlékárny nakupovat, že za ní chodí ti chlapi, co mě chtějí zavřít."

„Že byly věci nahroucené, věděl s. Gottwald jistě i ze samého případu s. Hofmana, o němž byl Kopřivou a později s. Bacílkem informován. Při výslechu Hofmana měli vyšetřovatelé před sebou knihu o trockistických procesech a nutili ho, aby vypovídal jako náčelník Kremlu… Celý den nechal vyšetřovatel říkat s. Hofmana, já jsem trockista ako řepa, na jeho výslechy chodil opilý, a dokonce jednou se pozvracel na spisy, které ležely na stole."

Ve vězení skončil také Gottwaldův osobní lékař V. Haškovec. Jeho výměnu líčila (říjen 1956) M. Köhlerová, spojovala jeho odvolání s návštěvou A. Mikojana v Praze v roce 1951: „Bylo to v době, kdy byl soudruh Gottwald stále více nemocen a ovzduší, ve kterém jsme žili, mne a Martu utvrzovalo v nedůvěře k Haškovcovi, který tehdy soudruha Gottwalda léčil. Když jsem se s. Mikojanem jela ve výtahu, velmi se mi chtělo mu o tom říci, ale mlčela jsem. A pak jsem se dověděla, že právě s. Mikojan o tom mluvil, a podle řeči Marty jako by byl právě jen proto přijel. Marta i soudruh Gottwald mi vypravovali, že řekl doslovně: A vy vaševo vrača, etovo Gaškovca, brostě! Že mu pošlou své lékaře. A oba, Marta i soudruh Gottwald podtrhovali, že znal jméno Haškovcovo, že tedy něco o něm vědí. Vyřizovala jsem pak Haškovcovi, že už nemá chodit, on byl velmi uražen, odmítl obvyklý honorář a žádal, aby ho soudruh Gottwald přijal. Soudruh Gottwald ho přijal, Haškovec mu přinesl rentgenové snímky, které jsme si od něho vyžádali. Návštěva Haškovce u soudruha Gottwalda trvala velmi krátko. Pak přijeli sovětští lékaři."

Názor L. Hofmana (listopad 1962): „Doporučoval, aby s. Gottwald byl léčen skupinou lékařů a ne pouze Haškovcem, na něhož se díval jako na měšťáka. Víc, že Slánský zařídil prohlídku sovětskými lékaři, kteří přezkoumali diagnózu našich. Podle s. Hofmana Haškovec chtěl dělat hradního lékaře a velmi mu na tom záleželo."

V roce 1968 V. Haškovec v rozhovoru s autorem hovořil o náhlém a nečekaném odvolání od Gottwalda. Nedozvěděl se skutečné příčiny tohoto kroku. Nezískal je ani při poslední vyžádané či vynucené návštěvě prezidenta, ke které došlo pod záminkou nutné pravidelné kontroly zdravotního stavu. Později mu řekli, že ho vystřídali sovětští lékaři. Potvrzoval také odmítnutí mimořádné odměny na rozloučenou, jakéhosi odstupného předávaného Köhlerovou (nešlo o řádný honorář, Gottwald se chtěl zřejmě odměnit a víc se s Haškovcem nesetkat). Teprve ve vězení se dozvěděl, o co šlo – měl úmyslně špatně Gottwalda léčit a krátit jeho život. Gottwald tomu uvěřil, ke Köhlerové se při

poslechu přenosu ze Slánského procesu vyjádřil, že jsou již daleko doby, kdy na nás posílali policajty s pendreky, teď na nás jdou prostřednictvím lékařů." V. Haškovec byl odsouzen.

Po příchodu na Hrad se K. Gottwaldovi dostalo mimořádného dohledu. Značně překračoval stupeň obvyklé péče o bezpečnost prezidenta republiky. Příčinou překročení dosavadního rozsahu „hlídání" se stala jednak celková atmosféra, způsobená zakladatelským obdobím režimu a zásadou o zostřování odporu třídních nepřátel. A jednak bezprostředním podnětem byl také tehdejší atentát na P. Togliattiho. Svůj vliv vykonaly sovětské zkušenosti, ochrana Stalina a Kremlu. V zajišťování Gottwaldovy bezpečnosti se angažoval a hýřil iniciativou zejména A. Čepička. Vynořily se návrhy, dokonce už upřesněné, na to, aby podle vzoru Kremlu byl i Hrad uzavřen pro občany. Zanikly brzy, podle svědectví tehdejšího velitele Státní bezpečnosti je Gottwald odmítl. Pro oficiální návštěvy prezidenta se používal zvlášť zřízený výtah. Čepička prosadil uzavření pro veřejnost lesů v lánském zámku a zřízení speciální příjezdové silnice do Lán, proti čemuž se marně stavěli funkcionáři národního výboru. Státní bezpečnost vyrobila prostřednictvím provokace tzv. Akci Hrad. Před soud a do vězení přivedla několik pracovníků prezidentské kanceláře, nezákonně odsouzených za vykonstruovanou protistátní činnost. Jedna z obětí ve vězení přišla o život.

Ze svědectví L. Hofmana (listopad 1962): „Vzpomínám si na takzvanou akci Lány – byl to státně bezpečnostní případ. Byl mi tehdy postoupen spis, ve kterém Státní bezpečnost odhalila skupinu mladých lidí z Lán, kteří údajně měli připravovat atentát na soudruha Gottwalda. Ze spisu bylo jasné, že celá řada věcí není průkazných a v některých momentech se i zdálo, že jde o mladistvou nerozvážnost, nebo že někteří nalétli provokatérům. Bylo zřejmé, že z celé věci se nedá nic významného udělat. Čepička jako ministr spravedlnosti stále spis vracel, i soudruhovi Gottwaldovi prokazoval, že Státní bezpečnost je neschopná a že by z celého případu se dal udělat monstrproces. Pamatuji se, že tito lidé byli odsouzeni k vysokým trestům na svobodě.

Dalším takovým příkladem bylo uzavření celého lánského polesí pro obyvatelstvo. Bylo to v důsledku toho, že Čepička s malou Martou tam potkali člověka, který tam hledal houby. Prostřednictvím starší Marty byl ovlivněn i Slánský. Nakonec jsme dostali příkaz celé polesí bezpečnostně uzavřít. To přirozeně vyprovokovalo i protesty obyvatelstva a stěžovali si i soudruzi z OV i ONV z Nového Strašecí. Soudruh Nosek tehdy dostal úkol jim celou záležitost vysvětlit."

(M. Köhlerová se domnívala, že na akci Hrad se podílel L. Hofman, on naopak uváděl, že o podivnostech v akci informoval Gottwalda.)

Po Hofmanově odchodu z Hradu se činnost prezidentovy ochranky změnila. Jejím velitelem se stal M. Kloss, za Čepičkova ministrování působil v ministerstvu spravedlnosti, mj. jako vedoucí vězeňství. Zůstal pod vlivem Čepičky a možno říci v jeho službách. Snažil se získat zprávy o „pohybu prezidenta",

dokonce Köhlerová byla přesvědčena o snaze získat ji jako informátorku. Stěžovala si na počínání ochranky, věc se řešila, dosáhla nápravy. Také Gottwald projevoval nespokojenost, ale způsobem pro něho charakteristickým – rozzlobil se jen slovem.

Ze svědectví M. Köhlerové, říjen 1956: „Po zatčeném Hofmanovi přišel na jeho místo velitele ochrany soudruha Gottwalda s. Kloss, kamarád s. Čepičky, jak sám prohlašoval. Byl to nepříjemný typ pracovníka bezpečnosti. Snad z nezkušenosti, snad z jiného úmyslu chtěl mít soudruha Gottwalda ve svých rukách a chtěl mít bezpodmínečnou vědomost o všem, co se ho týkalo – tak se mi to jevilo. Soudruh Gottwald sám mu několikrát řekl, aby ho zavřeli na Pankrác, pak že budou mít pokoj. Velmi jsem si na jeho metody stěžovala soudruhovi Gottwaldovi. Byla jsem překvapena, že se soudruh Gottwald necítil dotčen. Jen se mi vždy smál, že mne chce získat Kloss za svého agenta, že by mi možná i platil – a celou věc bagatelizoval. Mrzelo mne to, protože podle mne to bylo zásadně nesprávné pojetí bezpečnosti. Ale vysvětlovala jsem si to tak, že s. Čepička asi vždycky soudruha Gottwalda ujistil, že to tak není a že jen já se s Klossem nesnesu. Byl to kamarád Čepičkův, a proto soudruh Gottwald to trpěl. Byla jsem ale stále více rozhořčena jeho postupem. Jednou před předsednictvem jsem požádala s. Kopřivu o rozmluvu a ptala jsem se ho, jestli oni, ministerstvo, pověřili Klosse úkolem agenta-provokatéra. A vypravovala jsem mu podrobně, jak Kloss mluví o Martě velmi urážlivě a ne dost uctivě o soudruhovi Gottwaldovi. Prosila jsem s. Kopřivu, aby zakročil. Myslím, že neudělal nic, ale byla jsem obklopena takovou nenávistí těchto orgánů, že z toho šla až hrůza. S Martou bylo totéž. Často si mi stěžovala, že nás obě tito lidé tak nenávidí, že z toho dostává strach, když si uvědomuje, že každý z nich má u sebe zbraň. A nechtěla proto, aby stáli příliš blízko bytu. To všechno musíme snést kvůli Klemovi, říkala. Jednou mi vypověděly již nervy. Orgán, který měl u nás v sekretariátě službu, mi řekl, že mám ty a ty věci ve stole v prvním poschodí, abych si je dala do trezoru, kde mám to a to. Byla jsem v úžase, když jsem se vzpamatovala – jak to může všechno vědět?! Požádala jsem soudruha Gottwalda, aby si zavolal Klosse a před ním jsem mu to vypravovala a prohlásila, že mám pocit, jako bych byla u francouzského dvora, a že tak pracovat nebudu. Soudruh Gottwald nařídil Klossovi, aby věc vyšetřil, to že si ti kluci troufat nesmějí. Na trezoru totiž bylo vidět, že se přinejmenším někdo pokoušel ho otevřít. Dopadlo to tak, že orgán, který mi to řekl, přišel s Klossem ke mně a se slzami v očích prohlásil, že to všechno není pravda, že se dělal jen tak důležitým. Samozřejmě, že boj mezi mnou a bezpečností pokračoval a pokračoval i po odchodu Klosse. Proč k odchodu došlo, také určitě nevím."

V lednu 1963 M. Köhlerová opakovaně „líčila, jak se bezpečnost do všeho vměšovala. Chtěli, aby jim dělala agentku a podávala jim všechny zprávy okolo Gottwalda. Když odmítla, dělali jí potíže, takže si stěžovala, že již v té atmosféře nemůže dýchat. Otvírali jí pokladnu, vyptávali se lidí, kteří od ní odcházeli. Gottwald jednou žertem řekl Klossovi a jí, že by si snadno mohli vydělat ještě jednu gáži, avšak nebyl s to proti těmto metodám se postavit."

Svědectví o poměrech na Hradě, v Gottwaldově rodině a o jednotlivých funkcionářích pocházejí nejvíce od těch, kteří s nimi byli téměř v každodenním styku, a také od některých vedoucích funkcionářů. Jsou většinou kusá, omezená na některou událost, v hodnocení vztahu k členům Gottwaldova vedení někdy i protichůdná. Nicméně i přes uvedená omezení svědectví naznačují nebo i poskytují poznatky o prostředí, které na Gottwalda nepochybně působilo. Potřeba zaznamenat nejvíce poznatků tak obtížně získávaných vedla k nezvykle rozsáhlé citaci jediného dosud existujícího vzpomínání blízkých spolupracovníků.

O vztazích v Gottwaldově rodině: Köhlerová: „K poměrům v Gottwaldově rodině Köhlerová uvádí, že Martička si měla vzít Gemindera. Proti tomu se postavila Marta Gottwaldová a dala to dohromady s Čepičkou. Köhlerová objasňuje, že jedním z vážných zdrojů vlivu Čepičky na Gottwalda bylo to, že soudruh Gottwald toužil po tom, aby měl přítele. Slánský jím nebyl. Když se Čepička objevil, tak byl soudruh Gottwald šťasten. Neměl před ním tajností a všechno mu řekl. Marta Gottwaldová říkala, že Čepička ví všechno, ať si soudruzi nemyslí.

Köhlerová chodila velmi často do rodiny ke Gottwaldovům, avšak nikdy ne, když tam byl přítomen Čepička, jelikož se s ním nesnášela. Vzpomíná si, že když s Chruščovem jeli v roce 1948 z Krymu do Kyjeva, tak říkal, že se mu nelíbí, jak Chruščov pomlouvá Stalina, a že z toho čpí ukrajinský nacionalismus. Stále si držel u sebe Martu a Milču, aby nebyl sám. Na Krymu ke Stalinovi chodil s Martou, protože mu byla příjemná Martina živost. Marta nebyla členkou strany. Gottwald sám nechtěl, aby členkou byla. Také nechtěl, aby Köhlerová chodila na schůze, aby někde něco neřekla. V rodině se nikdy nehovořilo o ideologických otázkách. Jenom o záležitostech státních a na ty Čepička mohl stačit. Čepička měl spoustu informací a byl tuze pyšný na svou kontrarozvědku."

L. Hofman, listopad 1962: „Asi v létě 1948 se dozvěděl od soudruha Gottwalda, že se půjde na Hrad. Zde byla neutěšená situace v kádrovém obsazení celého personálu na Hradě. Osobní komorník byl s Benešem v exilu, řada lidí sloužila i Háchovi, velmi pochybná byla i vychovatelka malé Batulky. V rodině byly volně položené léky atd. Situace vypadala tak, že bylo těžko vzít si zodpovědnost za život s. Gottwalda. Proto s. Hofman se obrátil na Slánského, který již při nástupu k s. Gottwaldovi mu řekl, že se na něho má obrátit, bude-li potřebovat pomoc, a žádal o schválení některých bezpečnostních opatření. Slánský ho odkázal na J. Veselého. Vůbec měl tehdy dojem, že Slánský měl spíše zájem o nějaké drby z okolí s. Gottwalda než o seriózní jednání. Jindřich Veselý si vymínil, že o všech věcech v bezpečnosti bude s. Gottwalda informovat sám. Nosek prý o těchto otázkách nevěděl prakticky nic, nikdy nevěděl, co se děje v StB.

Po těchto zákrocích dostal prý Hofman od soudruha Gottwalda vynadáno. (Ty tam moc kecáš.)

Způsob života na Hradě byl divný. Soudruh Gottwald se téměř s nikým nestýkal. Byl velmi upjat na Martu.

Marta Gottwaldová si nepřála, aby do personálu byli přijímáni členové strany. Nechala si říkat milostivá paní. Soudruh Gottwald to znal, dokonce i s. Hofmanovi řekl, aby před lidmi na Hradě ho oslovoval pane prezidente.

Od té doby, co se s. Gottwald přestěhoval na Hrad, chodil velmi málo mezi lidi. Po určité době začal zvát asi jednou za 14 dní členy vlády a vedoucí soudruhy na biograf. S. Hofman se pamatuje, že při této příležitosti přinesl ministr Neuman s. Gottwaldové květinový koš. A od té doby se ministři předháněli a podle krásy květin byli Martou i hodnoceni. Marta vůbec podlehla na Hradě panským manýrům. Například těžce nesla, jestliže některá z žen ministrů měla stejné šaty jako ona, nesprávně se chovala i při zařizování Lán atd. S ženami ministrů a funkcionářů byly vůbec různé starosti, chtěly být prostě všude. Na sjezdu měly vyhraženou loži, chtěly být na všech oficiálních slavnostech a všude na tribunách atd.

Na s. Hofmana se Marta Gottwaldová zlobila proto, že nechtěl před ní hovořit o stranických věcech.

Geminder dostal ve Svazu Leninův řád. Soudruh Gottwald ho neměl. I to byla okolnost, pro kterou prý s. Gottwald neměl rád Gemindera a bránil tomu, když Geminder se ucházel o přízeň dcery s. Gottwalda Marty. Stará Marta tomuto vztahu přála, ale později se plně přeorientovala na Čepičku a byla to ona, která vlastně plně podporovala Čepičku a jeho sňatek s Martou. Ten jí posílal květiny, říkal jí různé lichotky a podobně. (Maminko, ty jsi nádherná.)

Přes Martu (starší) si Čepička přímo otočil s. Gottwalda a ten potom tlačil Čepičku nehorázně kupředu. Doma před sebou neměli tajnosti. Skoro denně chodili Čepičkovi na Hrad. Soudruh Gottwald měl své oblíbence a jiné těžko snášel. Oporou soudruha Gottwalda byli ss. Široký a Köhler. Měl mnohem blíže ke Slánskému než k Zápotockému."

Poněkud odlišné poznámky o vztazích v rodině, zejména mezi Gottwaldem a Martou, utrousili jiní funkcionáři. Všichni se shodovali v Gottwaldově lásce k vnoučatům, na několika fotografiích byl rozesmáty s Batulou v náručí. Podle Köhlerové „Gottwald byl především myslitel, který všechny problémy bral mimořádně vážně a o jiné věci než věci politiky a velké státní záležitosti neměl zájem, kromě potěšení, které měl s vnučkami, a otevřeného přátelství s Čepičkou". Gottwaldova dcera a zeť podali svědectví o krásných, vzorných rodinných poměrech prezidentových. Obdobně Köhlerová připomínala Gottwaldovu vazbu na Martu. („Cítil se dobře, když za jedněmi dveřmi byla Milča a za druhými Marta;" Köhlerová, leden 1963.) M. Švermová se zmiňovala o schopnosti Gottwaldovy ženy úspěšně prosazovat svá stanoviska u manžela. J. Ďuriš naopak uváděl vlastní zážitek, kdy Gottwald se neuctivě vyjadřoval o své ženě. V. Haškovec líčil potíže, které měl s Gottwaldovými procházkami konanými ze zdravotních důvodů. Gottwald procházky podmiňoval společností paní Marty, ta však neprojevovala zájem. Není vyloučeno, spíš pravděpodobné, že zmíněné negativní tóny ve vztahu manželů odpovídaly běžným sporům v manželství.

Několik poznatků o vztazích mezi vedoucími funkcionáři a o Gottwaldově vztahu k nim, jak je viděli někteří z jeho blízkých i nejbližších. Svědectví obsahují kromě jednotných i rozdílná stanoviska.

V. Široký (červenec 1968): „Vzťahy vo vnútri vedenia našej strany boli určované jednak tým, že jadro predsedníctva tvorili súdruhovia, ktorí už pred vojnou boli členmi politického byra a aj v čase vojny v Moskve pokračovali v svojej činnosti, kde tvorili zahraničné vedenie KSČ. Boli to vzťahy úprimné, súdružské. Nadto súdruh Gottwald vedel pri rokovaní vytvoriť potrebnú demokratickú atmosféru pre výmenu názorov, mal záujem na tom, aby členovia vedenia sa vyslovili k politickým problémom a k postupu strany. Pravda, vyžadoval vecnosť a predovšetkým znalosť problematiky. Nemal rád, keď hocikto čítal na zasadnutí zdôvodnenie nejakého návrhu a potom sa ukázalo, že problematiku dobre neovláda. V takýchto prípadoch bol veľmi kritický, až drsný. Vždy som považoval za veľký klad s. Gottwalda, že sa nesnažil ovplyvniť členov vedenia svojím stanoviskom. Zaujal stanovisko ako posledný a robil súčasne záver ako predsedajúci. Ale v tom nič nedemokratického nebolo, tým nedošlo k obmedzovaniu ostatných alebo k diktovaniu vlastného názoru. V polemike rozvádzal svoju argumentáciu a aj po závere dal všetkým možnosť, aby prípadný nesúhlas prednies li.

Súdruh Gottwald mal obzvlášť dobrý, priateľský vzťah k J. Švermovi, R. Slánskemu, veľmi si vážil súdruha Zápotockého. Z nových členov predsedníctva si najmä obľúbil A. Čepičku a K. Bacílka. K V. Kopeckému ho, napriek dlhoročnej spolupráci, neviazali priateľské vzťahy. Riadil sa zásadou, že ho potrebujeme, ináč ho považoval za veľmi náladového, dokonca za záludného. Ináč – myslím – vzťahy boli korektné, súdružské.

Vo vedení strany za života s. Gottwalda neboli žiadne frakcie, skupiny, zoskupovania, ktoré by sa usilovali o zmenu línie strany alebo jej vedenia. Neboj boj o moc v strane a štáte."

M. Köhlerová (leden 1963): „Mezi Gottwaldem a Kopeckým nebyl dobrý vztah. Gottwald o Kopeckém říkal, že je velký intrikán a že se člověk před ním musí mít na pozoru. Datovalo se to z doby ještě před válkou. Kopecký se kdysi neuctivě vyjádřil o Martě před Klementem Gottwaldem, za což pak měl zakázaný přístup do rodiny. Později se usmířili. Také různé nedobré vztahy mezi Martou a Marií Zápotockou kalily vztah mezi Gottwaldem a Zápotockým.

Slánský se snažil vyzvědět, co se u Gottwaldů říká, avšak Milča nechtěla nic vypovědět. Proto neměli k sobě dobrý vztah. Naproti tomu byl Slánský spřátelen s Čepičkou.

Po smrti Švermy Klement Gottwald říkal na objasnění, proč stranu svěřil Slánskému: Co jsem měl dělat, svěřit stranu Vaškovi (Kopeckému), to bylo nemožné, nemohl jsem ho brát vážně! Marta i Milča Köhlerová, jak ona říká, štvali na Rudu a Klema jim to zakázal. Marta upozornila soudruha Gottwalda jednou na fotografii pořízenou za návštěvy Rákosiho v Lánech, na níž někdo spolu vyfotografoval soudruha Gottwalda, Slánského a Rákosiho. Řekla soudruhu Gottwaldovi: Jestli ještě z této fotografie nepoznáš, kdo je Ruda! Kouká na ní jenom vytáhnout revolver a zavraždit tě!"

L. Hofman (listopad 1962): „... ví, že mezi soudruhy panovaly nesoudružské vztahy, vysvětluje si to docela obyčejným strachem o funkci a vulgárně řečeno někdy i o koryto. Důležitá v tomto směru byla otázka osobní statečnosti

a ne každý se uměl k věcem rovně postavit. Otázka strachu sehrála svou roli i přímo u s. Gottwalda. Bál se Stalina (viz dovolená r. 1948). Slánský se opět bál Gottwalda, Kopřiva Čepičky atd.

Marta Gottwaldová i Milča Köhlerová měly již z SSSR nedobrý vztah ke Švermové. Vzpomíná si, že kdysi Vojta Pavel dal s. Kopřivovi materiály na Šlinga a Švermovou, o jejich stycích. Tehdy i Marta se ptala s. Hofmana na okolnosti s tím související. Po zatčení Šlinga soudruh Gottwald s vtipem říkal o Martě, že ta kdyby měla moc, tak by někoho zavřela nebo zabila. Ona na to odpověděla asi tak, že jsou ovšem i jiní lidé, dokonce státníci, a jeden den hrají s člověkem mariáš a za týden ho nechají zavřít. (Mínila tím s. Gottwalda a Šlinga.)

Podstata případu Clementise byla s. Gottwaldovi známa již z období války. Sám s. Hofman mluvil se soudruhem Gottwaldem o tom ihned po příchodu k němu a říkal, co ví o tom ještě z Francie, kde oni jako Španěláci byli s. Köhlerem upozorňováni na Clementise. Tehdy s. Gottwald mu odpověděl, že Clementis je rád, že je rád. Byl proto velmi překvapen, když při publikování jeho případu se stavěly věci tak, jako by se objevila Amerika." V. Clementis byl vyloučen z KSČ pro svůj nesouhlas s německo-sovětským paktem v roce 1939. Slovenští komunisté ho prosadili do první poválečné vlády jako státního tajemníka v ministerstvu zahraničí. K. Gottwald se s ním setkal v Košicích v dubnu 1945, setkání bylo přátelské, poté byl V. Clementis přijat do strany. M. Köhlerová „líčila, jak byla svědkem smíření Clementise s Gottwaldem v Košicích. S. Gottwald po chvíli váhání Clementise objal a odpustil mu." V Moskvě však nezapomněli, v roce 1952 ho nechal Gottwald popravit.

Až několik let po Gottwaldově smrti se muži z jeho gardy odhodlali hovořit – stále mezi sebou – o jeho slabosti, a to o alkoholu. (O sporech, které v šedesátých letech v komunistickém vedení kolem této věci probíhaly, se ještě zmíníme.

Připomeňme svědectví L. Hofmana: V. Haškovec „často se ptal Hofmana, zda soudruh Gottwald nepije alkohol. Hofman vždy tyto věci před ním kryl, neboť nechtěl, aby nějak ven prosáklo, že s. Gottwald hodně pije. Ten často pil tolik, že potom dva dny ležel a nebyl schopen pracovat. Málo chodil na vzduch.

Od s. M. Köhlerové ví, že s. Gottwald měl již v SSSR nějaké řízení kvůli pití. Tehdy prý Geminder žaloval s. Dimitrovovi, že s. Gottwald hodně pije, měl potom řízení a od té doby měl na Gemindera vztek. Později ho též ve Svazu ranila mrtvice."

V roce 1968 V. Haškovec vyprávěl, že doprovázel K. Gottwalda na recepcích a odebíral mu sklenice s alkoholem. A. Čepička poznamenal, že paní Marta alkohol svému muži ředila vodou v „povoleném poměru".

Po Gottwaldově volbě prezidentem se šířila jeho popularita. Pro mnohé komunistické funkcionáře byl přechod do nejvyšší státní funkce podnětem k vyjadřování pocty. Kromě této živelné reakce bylo oficiální organizování poct a vytváření stavu, který se za několik let veřejně odsuzoval jako kult

osobnosti. Ten se však šířil i po Gottwaldově smrti, která naopak motivovala k dalším poctám. Ještě dříve, než se rozvíjelo tažení proti kultu osobnosti, provázely zejména výtvarné ztvárnění prezidenta malé problémy. O něm rozhodovala speciálně ustavená státní komise pro uctění památky K. Gottwalda. Jeho političtí dědicové, příslušníci jeho mocné gardy, potřebovali zachovat, dokonce rozšiřovat dosavadní pocty. Prohlašovali se za věrné pokračovatele jeho díla a z Gottwalda učinili svatý, nedotknutelný symbol strany. Nejen komise, ale i komunistické vedení zasahovalo; rozhodovalo o žádostech obcí, které chtěly mít Gottwaldovy pomníky či desky, o podobách obrazů, o organizování oslav výročí Gottwaldových narozenin, úmrtí ap.

Do konce roku 1952 udělilo 756 obcí a měst Gottwaldovi čestné občanství, v roce 1950 neslo dvaadvacet škol jeho jméno, město Zlín se přejmenovalo na Gottwaldov, několik velkých závodů a dolů, stovky ulic ve městech a obcích měly jeho jméno, zasazovaly se pamětní desky na místa, kde působil, konaly se u příležitosti jeho narozenin školní besídky, místní oslavy, rozšiřovalo se pražské Muzeum K. Gottwalda a další města žádala o zřizování vlastních muzeí. Vycházely jeho sebrané spisy a organizovaly se závazné objednávky k jejich odběru. Vypisovaly se soutěže na obrazy, sochy, které by zachycovaly události z Gottwaldova života. Komunistické vedení rozhodlo o výstavbě velkého mauzolea K. Gottwalda po sovětském orientálním vzoru, snažilo se z něj učinit poutní místo v Praze na Vítkově.

O udělování čestného občanství rozhodovaly místní národní výbory na slavnostních nebo mimořádných schůzích, někde proběhlo tajné hlasování – vždy všechny hlasy pro udělení. K návrhu obcí a měst se vyjadřovaly okresní národní výbory nebo KSČ. Ve zdůvodnění se nejčastěji vyskytovalo: pocta obce za práci pro národ, za vzor života a bojovníka, za moudré vedení a jiné. Návrhy doplňovaly sliby: splníme jeho pokyny a své povinnosti, učiníme vše pro rozkvět socialismu aj. M. Gottwaldová přijímala čestná kmotrovství nejen za novorozeňata, ale za jiné věci, např. také nové motorové stříkačky.

Mnohem důkladnější prověrkou procházely školy, které usilovaly o přidělení Gottwaldova jména. Žádostí přibývalo, protože kromě povinností získávaly i výhody (v roce 1951 žádalo dalších osmnáct). Žádost musela obsahovat podrobný popis školy včetně politického profilu učitelů. (Mimo jiné se uváděla jejich stranická příslušnost – D. Bludovice, základní škola, v KSČ O, bezpartijní 3, Malín 3 a 1, D. Bludovice, střední 4 a 3, Roudnice n. L., národní 16 a 3 a 2 kandidáti KSČ, střední 0 a 2 a 9, Lanškroun 1 a 2 a 7, Mýto u Rokycan 6 a 5, Vyškov-Dědice 8 a 3, Hořovice 3 a 4, Prešov 10 a 4, Vrchlabí 7 a 3, Duchcov 5 a 7, Brno 9 a 0 a 12, Lučenec 11 a 9.)

O Gottwaldovy školy pečoval zvláštní útvar na ministerstvu školství. Svolával konference Gottwaldových škol, 24.–25. 8. 1951 účastníci schválili ministerstvem zpracované směrnice pro školy K. Gottwalda. Ty ukládaly zajistit s pomocí státních orgánů vybavení škol (např. knihovnami pro učitele a také žákovskými se spisy Gottwalda, Stalina a Lenina, povinnost výchovy učitelů a žáků k vědomí, že budují socialismus). Školy měly prokazovat příkladnou

činnost v budování socialistického školství. Gottwaldovy školy – dále směrnice – stejného typu vytvářejí pracovní společenství, „aby koordinovaly své plány, vyměňovaly si zkušenosti a uskutečňovaly zlepšovací návrhy". Musely vzorně pracovat organizace svazu mládeže a pionýra. K povinnostem škol patřilo posílat čtvrtletní zprávy o své činnosti přes krajské národní výbory prezidentské kanceláři a ministerstvu školství. (Zprávy, které nadřízené instituce důsledně vymáhaly, obsahovaly mj. výsledek klasifikace, průměrný prospěch žactva, jmenný seznam učitelů a jejich práce v KSČ a mimoškolní, plnění závazků a socialistické soutěžení učitelů i žáků, sociální složení žáků.) K výročí Gottwaldových narozenin přijímali žáci i učitelé závazky, většinou studium knih. Zvláštní komise prováděly inspekci těchto škol. Příslušné útvary ministerstva a prezidentské kanceláře zpracovávaly zprávy škol do zprávy souhrnné pro potřeby vedení svých úřadů.

Na podzim 1950 proběhla akce subskripční k závaznému objednávání připravovaných patnácti dílů Gottwaldových sebraných spisů. K 3. listopadu přišlo 199 637 přihlášek, z toho přes 130 tisíc zaslaly základní organizace KSČ. Výsledek organizátory překvapil, překročil jejich předpoklady. Poslední svazek vyšel v roce 1961, když už na Gottwaldovu hlavu padaly kritické odsudky. V Moskvě v roce 1957 připravovali překlad druhého svazku vybraných Gottwaldových spisů. Objevily se problémy, zejména kolem Gottwaldových projevů k politickým procesům. Českoslovenští editoři navrhli vypustit zmíněné projevy, sovětští editoři doporučili vypustit také ty projevy, ve kterých Gottwald oslavně hovořil o Stalinovi.

Na různé nesnáze narážela snaha komunistického vedení zajistit důstojné Gottwaldovy obrazy, busty a sochy nejen oficiální, úřední, ale také pro Gottwaldovo muzeum. Již v dubnu 1948 kulturně propagační oddělení ÚV navrhovalo vytvořit Gottwaldovu bustu. Za dva měsíce návrh rozšířilo o A. Zápotockého, Z. Nejedlého, V. Kopeckého, J. Ďuriše a doporučilo pořídit tři neretušované fotografie Gottwalda pro potřeby sochařů. Výtvarnická komise ÚV KSČ, která se o vytvoření busty starala, doporučila pro zhotovení bust tehdy přední sochaře (Lidický, Wagner, Makovský, Pokorný, Lauda, Sopr, Kaplický, Kavan, Stefan, Kostka, Žalud, pro plakety Beutler, Španiel, Wagner, Lenhart). Zřejmě v této době se rodila oficiální Gottwaldova busta.

Za prezidentova života rozhodoval politický sekretariát ÚV KSČ o Gottwaldově portrétu. Návrh předkládalo ministerstvo informací (V. Kopecký) 12. září 1952. Nejednalo se o oficiální, úřední podobiznu, která už visela ve školách a státních úřadech. Členům vedení KSČ se portrét nelíbil. Usneslo: „Doporučit autoru přepracovat předložený návrh; v případě, že by i po úpravě obraz nevystihoval podobu soudruha Gottwalda, uvážit možnost vydání portrétu k účelům výzdoby spolkových a schůzových místností formou kolorované fotografie."

Přepracovat obraz podle přání vedoucích komunistů se zřejmě nepodařilo. V lednu 1952 předložil A. Čepička návrh na využití barevných fotografií J. V. Stalina (dosud se používaly černobílé v civilním obleku) a K. Gottwalda (dosud v uniformě se starým označením) na výzdobu kanceláří a místností

v armádě. Komunistickému vedení se opět nezalíbily a uložilo Čepičkovi a Kopeckému předložit nové návrhy.

Po Gottwaldově smrti vznikla státní komise pro uctění jeho památky (předseda A. Zápotocký). Již v dubnu 1954 ustavila porotu pro hodnocení výtvarných děl z Gottwaldova života pro Gottwaldovo muzeum. Do soutěže se přihlásilo 225 malířů a 40 sochařů. V porotě převažovali aktivní politici (A. Zápotocký, Z. Nejedlý, V. Kopecký, E. Šlechta, J. Berák, V. Daubner), bývalí politici (J. Veselý, F. Nečásek) a umělci (V. Tittelbach, K. Pokorný, J. Schoř, F. Štefunko a náhradníci J. Liesler, O. Kozák, B. Hoffstädter, J. Malejovský). Se složením poroty nesouhlasilo vedení Svazu výtvarných umělců, navrhlo, aby v porotě byla většina odborníků-umělců. Komise pro uctění památky trvala na svém a kromě toho místo svazem navrženého V. Rady do poroty doporučila J. Schoře.

V září politické byro ÚV schválilo zásady pro výzdobu veřejných a stranických místností. Tentokrát se už Gottwaldův portrét nebo busty neměly používat v úředních místnostech, ale doporučovalo využít je v jiných místnostech kromě výzdoby „v malých obchodech s potravinářskými a masnými výrobky, ve výčepních místnostech a podobných nevhodných místnostech". Zároveň uložilo ministerstvu kultury a oddělení ÚV KSČ zajistit zhotovení Gottwaldova portrétu „ve stejné grafické úpravě jako [sovětský] čtyřportrét Marxe, Engelse, Lenina a Stalina" pro výzdobu veřejných místností.

Za pět měsíců, 14. února 1955, politické byro ÚV mělo už ve své schůzové místnosti návrhy Gottwaldových portrétů s doporučovaným usnesením. Zhotovením portrétů ministerstvo a oddělení ÚV KSČ pověřily V. Fialu, L. Ilečka, R. Wiesnera a K. Skálu. Opět nespokojenost, neboť „předkládané návrhy nejsou však ještě schopny reprodukce". Protože čas tlačil, aby se portrét vydal k oslavám 1. máje, usneslo použít portrét vypracovaný Skálou „s připomínkou, že bude propracována brada portrétu, potlačena intenzita pozadí, změkčen výraz očí, koutky úst pozvednuty". Illečko a Wiesner měli dle usnesení pokračovat, ten první „zlepší úpravu vlasů a portrét upraví na slabě podložené pozadí", druhý „při zachování výrazu portrét otočí na pravou stranu a zasadí jej do slaběji podloženého pozadí". Tento postup předem schválila porada u ministra kultury (L. Štoll), která neuspěla s doporučením, aby také V. Fiala pokračoval (zástupci oddělení ÚV KSČ: „... už těžko může něco změnit na vypracovaném návrhu, zejména na pojetí celého portrétu."). Usnesení končilo: „Definitivní portrét bude schválen politickým byrem ÚV KSČ."

Další práce na portrétech politická místa neuspokojovala. Ani Skálův návrh, v červenci 1956 politické byro ÚV práce zastavilo. K tomuto rozhodnutí vedly dva důvody: „Po několikerých připomínkách předložili [Illečko, Wiesner] další práce, které však zůstávají na úrovni původních návrhů", a také čtyřportréty, podle nichž se měl tvořit i Gottwaldův, vyšly z politické módy (vypadl Stalin). Zůstalo tedy u toho, že se nadále používaly dosavadní Gottwaldovy fotoportréty.

Brzy po Gottwaldově smrti obdrželo ústředí KSČ řadu žádostí o souhlas s postavením jeho pomníku. Žadatelé nedostávali kladné odpovědi, v ústředí

vyčkávali až na zkušenosti získané budováním pomníku v Gottwaldově. Pouze jeden větší pomník vznikl v Opavě. V mnoha vesnicích a závodech vznikly živelně menší památníčky, ponejvíce s použitím busty V. Dobrovolného. Politické byro ÚV v říjnu 1956 souhlasilo se stanoviskem, aby se kromě Opavy a již schváleného pomníku v Dědicích s výstavbou dalších začalo po Gottwaldově. Funkcionáři ve Vyškově se nenechali odradit a požadovali povolení k umístění pomníku na místě, kde stál pomník T. G. Masaryka, usilovali o souhlas s jeho odstraněním. Po poradě u V. Kopeckého za účasti místních i ústředních funkcionářů v lednu 1956 přistoupil A. Čepička na předání pomníku, který se odléval pro vojenský prostor ve Vyškově, městu. Ideologické oddělení ÚV KSČ doporučilo, aby už hotový pomník byl v Gottwaldově rodišti v Dědicích. V červenci 1955 V. Kopecký slavnostně otevřel rodný dům K. Gottwalda a dům jeho pobytu v Rousínově, pomník v Dědicích odhalili v roce 1956.

Pomník v Gottwaldově vznikal z podnětu vládní komise pro uctění památky, která již v roce 1953 vypsala veřejnou soutěž. Zúčastnilo se jí osmdesát umělců a architektů. Podle plánu se odhalení pomníku připravovalo k 65. výročí Gottwaldových narozenin. To byl rok 1961, kdy se už rozjelo druhé kolo boje proti kultu osobnosti, které zasáhlo i Gottwalda.

V roce 1954 se vzpomínalo na smutečních shromážděních výročí úmrtí Stalina a Gottwalda. Organizovaly je příslušné, zejména stranické orgány. Za rok se od toho upustilo, politické byro ÚV rozhodlo památku Stalina a Gottwalda oslavit ve výročí jejich narození. Úmrtí se vzpomenulo pouze článkem v tisku: Se Sovětským svazem na věčné časy a v duchu odkazu Klementa Gottwalda za splnění usnesení X. sjezdu KSČ. Další rok, po odhalení Stalinových zločinů, komunistické vedení schválilo program a rozsah oslav šedesátých narozenin K. Gottwalda. Hlavní projev v Praze přednesl V. Kopecký. Směrnice, které z ústředí KSČ dostaly kraje a okresy, ukládaly organizovat důstojné a velkolepé oslavy. Příští roky se oslavy omezily na sdělení v tisku.

Politické procesy

Mezi hlavními a také nejtragičtějšími znaky zakladatelského období komunistického režimu zaujímaly přední místo nezákonné politické procesy a jiné formy represe a perzekuce. Dokonce lze hovořit o symbolu, jakémsi vývěsním štítu tohoto období, který se vynoří ve vědomí občanů při zmínce o poúnorovém pětiletí. Je zcela zbytečné hledat odpověď na otázku o Gottwaldově odpovědnosti za utrpení desetitisíců nevinně odsouzených, za statisíce let strávených nezákonně ve věznicích, v koncentračních táborech, na nucených pracích, za stovky politických vražd, sebevražd a záhadných úmrtí. I když mu nelze přisoudit odpovědnost za jednotlivé tyto životní osudy, nese plnou politickou i ústavní odpovědnost. Byl nejvyšší funkcionář režimu, který tyto hrůzy nezákonnosti plodil, a přední jeho budovatel. Gottwaldův poměr k politickým procesům staví po definování naprosto jasné odpovědnosti